

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

Қўл ёзма ҳуқуқида

УДК:325.1(67)

ББК:60.7(67)

И-37

УСМОНОВА САНТАЛАТ ТОҲИР ҚИЗИ

ЕВРОПА ИТТИФОҚИ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДА
ГЕРМАНИЯНИНГ РОЛИ

5A120302 ТАРИХ

(мамлакатлар ва йўналишлар бўйича)

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган
диссертация

Илмий раҳбар:
т.ф.н. доц., Азимов К.С.

Тошкент-2016

Магистратура бўлими бошлиғи:

ф.ф.д. Ҳамидов Ҳ.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	
I боб. ЕВРОПА ИТТИФОҚИНИНГ РИВОЖЛАНИШДАГИ АСОСИЙ ТАРИХИЙ БОСҚИЧЛАР ТАҲЛИЛИ	
1.1. Ягона Европанинг вужудга келиши.....	
1.2. Икки Германиянинг бирлашиши ягона Европа ташкил топишини яқунловчи босқич сифатида	
II боб. ЕВРОПА ИТТИФОҚИНИНГ ГЕРМАНИЯ ТАШҚИ СИЁСАТИДА ТУТГАН ЎРНИ	
2.1. Германия ва Европа Иттифоқи ҳамкорлигининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари.....	
2.3. Европа Иттифоқининг Германия ташқи сиёсатидаги аҳамияти.....	
III боб. ЕВРОПА ИТТИФОҚИ ВА ЎРТА ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ ЎЗARO М УНОСАБАТЛАРИДА ГЕРМАНИЯНИНГ АҲАМИЯТИ	
3.1. Германиянинг Ўзбекистон билан алоқаларида Европа Иттифоқининг вазифалари.....	
3.2. Германия Федератив Республикаси ва Ўзбекистон Республикасининг ўзаро ҳамкорлиги ривожланиш жараёнлари.....	
Хулоса	
Адабиётлар рўйхати	

КИРИШ

Магистрлик дессиртациясининг асосланиши ва унинг долзарблиги.

XX аср сўнгига келиб дунё сиёсий харитасида кескин ўзгаришлар содир бўлди. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг ўрнатилган икки қутбли дунё тартиботига барҳам берилди. И.А.Каримов ўзининг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” номли асарида бу жараёнларга қуйидагича таъриф берган: “Икки мафкуравий тизимнинг кураши ва халқаро ҳаётнинг ҳамма соҳаларига соя ташлаши остида ўтган кучли қарама қаршиликлар барҳам топди. Аммо шундан кейин ҳам бизни қуршаб турган дунё, кўплар кутганидек осойишта бўлиб қолгани йўқ. Дунёда янги тартибларни шакллантириш жараёни минтақалар даражасидаги ва минтақалар ичидаги эскидан сақланиб келаётган, зимдан тутаб ётган ҳар хил тарихий, этник, сиёсий, диний ва бошқа сабабларга эга бўлган можароларнинг кескинлашуви билан бирга юз берди. Бу можаролар илгариги икки тузумнинг дунё миқёсидаги қарама-қаршилиги кўпинча у ёки бу кучлар қутбининг манфаатлари йўлида “бостириб келган” эди”¹.

Тарихий ривожланиш жараёнлари шуни кўрсатадики давлатлар ҳеч қачон яқка ўзи мустақил тарзда тараққиётга эриша олмайди. Давлатларнинг мавжудлиги ва тараққиёти ҳар доим кўшнилари, минтақа ва халқаро майдондаги давлатларнинг тараққиёти билан узвий боғлиқдир. Ўз ўрнида инсоният тарихида маълум давлатлар минтақавий ва халқаро ривожланиш жараёнларига у ёки бу жиҳатдан таъсир кўрсатиб келган. Тадқиқот учун танланган Германия ва Европа Иттифоқи мисолида бу жараённи яққол кўришимиз мумкин.

Тадқиқотчилар томонидан Германия Европани икки қарра ларзага солган ва уни Европа тараққиётида кескин бурулиш ясаган жаҳон

¹И.А.Каримов "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид , барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" Т. "Ўзбекистон" 1997 й 68 б.

урушларининг айбдори деб ҳисобланади. Германия ташаббуси билан бошланиб, унинг мағлубияти билан яқунланган биринчи жаҳон уруши ва уруш яқунларини акс эттирувчи расмий ҳужжати бўлган Версал шартномаси тарихда ягона Европа тўғрисидаги ғояларнинг кейинги шаклланишига чек қўйган шартнома сифатида қабул қилинади. Иккинчи жаҳон урушининг якуни эса Европани икки қутбга Шарқ ва Ғарбга ажратиб юборди. Ўз ўрнида Европанинг бу тарзда бўлиниши урушдан кейин Германиянинг бўлиниши билан бевосита боғлиқ жараёндир. Урушдан кейинги узоқ тарихий давр иккига бўлинган Германия ва иккига бўлинган Европа, қитъа тараққиётидаги нисбатан депрессия даврини бошдан кечирди. Маълум тарихий даврнинг вужудга келиши ва Германиянинг бирлашуви Европа тараққиётида янги бир тарихий шарт шароитни вужудга келтирди ва ягона Европа ғояларини қисман рўёбга чиқарди. Шу нуқтаи назардан ягона Европа шаклланишида Германиянинг аҳамияти беқиёс бўлиб Германиянинг тараққиёти қитъа тараққиётини белгиловчи омиллардан бири бўлиб қолмоқда. Мавзу долзарблигини белгиловчи омиллардан яна бирини Германияга Европа Иттифоқидаги интеграция даражаси ва иттифоқнинг мавжудлигини белгиловчи давлатлардан бири сифатида ёндашиб унинг ички ва ташқи сиёсий дастурларини тарихий таҳлил қилиш ва ундан хулосалар чиқариш деб айтиш мумкин. Мавзу долзарблигини яна қуйидагилар орқали ҳам тушунтириб бериш мумкин;

Германия Европа Иттифоқига аъзо мамлакатлар ичида иқтисодиёти барқарор ва юқори суратларда ривожланган мамлакатлардан бири ҳисобланади. У дунё мамлакатларининг етакчи “еттилиги” ва “ўнлиги”га кирувчи мамлакатдир.

Германия НАТО таркибида АҚШнинг энг муҳим ҳамкоридир ва шу орқали у Европа қитъасида хавфсизлик масалаларини муҳокама қилишда етакчи давлат сифатида эътироф этилади.

Германия иттифоқ таркибида нафақат иқтисодий жиҳатдан муҳим

мамлакат, қолаверса геосиёсий нуқтаи назардан ҳам, ҳал қилувчи овозга эга бўлиб, унинг бу соҳада қабул қилаётган қарорлари Европа Иттифоқи тараққиётига таъсир қилмасдан қолмайди.

Қолаверса Германия Жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига эга бўлиб, БМТ унинг қарорлари ва ташаббусларини ҳар доим инобатга олиб келган. Европанинг урушдан кейинги бутун тараққиёти йўлини бевосита Германия билан алоқада кечган деб айтиш мумкин, у дастлаб Европада умумий хавфсизлик нуқтаи назаридан умумевропа хавфсизлигини таъминловчи институтларни ишлаб чиқиш ташаббускори бўлди. Кейинги босқичда Европада интеграция жараёнларига урғу берилди, айнан ушбу рационал ташаббус мутахассислар фикрича Европани бирлаштириш сиёсатини мувоффақиятли амалга оширишга асос бўлди.

Қолаверса давлатларнинг ташқи сиёсати тобора очик тус олаётган ва минтақалар, бутун дунё масштабларида интеграциялашув жараёнлари тобора чуқурлашиб бораётган бир шароитда барқарорлик ва хавфсизликни таъминлаш масалалари халқаро ҳамкорликлар билан янада мустаҳкамроқ боғланиб бормоқда. "Жаҳон тажрибаси, кейинги йилларда эса ўзимиз тўплаган тажриба ҳам шуни яққол кўрсатмоқдаки, иқтисодий, сиёсий, маънавий соҳаларда кенг миқёсдаги ўзгаришларни муваффақиятли амалга оширишнинг, ижтимоий муносабатларни тубдан ислоҳ қилишнинг, дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилиш ва фаол халқаро ҳамкорликнинг фоят муҳим шарти -мамлакатда ижтимоий-сиёсий барқарорликни, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлашдан иборат".²

Тадқиқот объекти ва предмети. Германия ва Европа иттифоқи тадқиқотнинг объекти ҳисобланади, предмети эса Германиянинг Европа интеграцияси ва ташқи сиёсатини олиб бориш борасидаги иштироки ва сиёсий дастурлари.

Тадқиқот мақсад ва вазифалари.

² И.А.Каримов "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" Т. "Ўзбекистон" 1997 й

Тадқиқотнинг бош мақсади Европа Иттифоқининг шаклланиш тарихида Германиянинг иштироки, унинг аҳамияти ва ўрнини кўрсатиб беришдан иборат. Қўйилган мақсад ва диссертация ишининг умумий концептуал ғояларига мувофиқ ҳолда, қуйидаги вазифалар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди:

- Интеграция тушунчаси ва унинг дунё ҳамжамияти тараққиётида тутган ўрнини аниқлаб олиш;
- Европа давлатларининг ҳамкорликда ривожланиш тарихини турли босқичларда кўриб чиқиш ва турли тарихий босқичларнинг алоҳида хусусиятларини аниқлаб олиш;
- Ягона Европа тушунчасининг шаклланишини ўрганиш ва унда Германия иштирокини аниқлаб олиш;
- Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Европа мамлакатларининг ўзаро алоқалари хусусиятларини таҳлил қилган ҳолда бу ҳамкорлик алоқаларида Германиянинг аҳамиятини кўрсатиб бериш;
- Европа Иттифоқига аъзо мамлакатлар, хусусан Германия ташқи сиёсий алоқалари, ҳамкорлик муносабатларининг давлатлар тараққиётида тутган ўрнига эътибор бериш;
- Ўзаро ҳамкорликнинг амалий қирраларини очиб бериш;
- Турли илмий адабиётлар, ўқув қўлланмалардан фойдаланиб, Европа иттифоқи билан ҳамкорлик тушунчаси, унинг мамлакатимиз ҳаётида тутган ўрнини ўрганиш;
- Германия ички ва ташқи сиёсатининг ўзига хос жиҳатларини ажратиб кўрсатиш ва ўрганиш;
- Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи алоқаларида Германиянинг аҳамиятини кўрсатиб бериш.

Илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

- Европа қитъасида Германиянинг минтақавий жараёнлардаги иштироки тарихий нуқтаи назардан ўрганилган;

- Европа минтақасидаги ўзаро ҳамкорлик ва давлатларнинг ташқи сиёсий стратегиясининг мазмуни ва асосий йўналишлари таҳлил этилган;

- Германиянинг ташқи сиёсий фаолияти ҳамда унинг Европа қитъасидаги минтақавий хавфсизлик ва барқарор ривожланишга доир муҳим масалаларга доир сиёсатига комплекс тарзда баҳо беришга ҳаракат қилинган;

-Германиянинг Европа Иттифоқининг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ривожланиш тарихидаги улуши немис ва инглиз тилидаги бирламчи манбалар асосида ёритилган;

- Европа Иттифоқи шаклланиш жараёнлари ва бу жараёнларни акс эттирувчи расмий баёнотлар ва келишув ҳужжатлари ўзбек тилида тақдим қилинган;

- диссертация матни мазмунидан келиб чиққан ҳолда асосий хулосалар ҳамда тадқиқ этилаётган масала юзасидан Ўзбекистон Республикаси ва Европа Иттифоқи, шунингдек, Германия ўртасидаги турли соҳалардаги ўзаро ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлаш борасида тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқотнинг асосий масалалари ва фаразлари. Германиянинг Европа мамлакатлари орасида турли соҳаларда салоҳияти жиҳатидан кенг таъсир доирасига эга давлат эканлиги ҳамда Европа қитъасида ташаббускор сифатида маълум ривожланиш дастурлари билан чиқа олиш имконияти Европа бирлигини шаклланишида муҳим омил ҳисобланади. Бугунги кунга келиб Европа бирлигини сақлаб қолишда Германиянинг таъсири алоҳида аҳамият касб этади. Европа Иттифоқи ва Ўрта Осиё мамлакатлари ҳамкорлик алоқаларининг самарали ривожланишида Германиянинг аҳамияти муҳим ҳисобланиб самарали алоқаларни таъминлашда унинг имкониятларидан кенг фойдаланиш муҳим ҳисобланади.

Ишнинг назарий ва методологик асослари. Ишимизнинг назарий асосини Президентимиз И.А.Каримов асарлари, Ўзбекистон Республикаси қонун ва қонуности ҳужжатлари, назарий жиҳатдан ўрганиш ва фикрларни асослаш учун сиёсатшунослик фани тарихи, Германия ва Европа Иттифоқи тарихи,

сиёсий ва ташқи сиёсий фаолияти, ҳамкорлик босқичлари, фаолиятининг турли хусусиятларини ўзида жамлаган илмий асарлар, тадқиқотчи-мутахассислар томонидан ҳимоя қилинган илмий ишлар, адабиётлар, дарслик, қўлланма, тўпламлар ташкил этади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси

Ушбу мавзуга ғарб тадқиқотчилари томонидан кўп маротаба мурожаат қилинган. Мавзунинг турли жиҳатлари ёритиб берилган. Республикамиз тарихчилари томонидан ҳам ушбу мавзу доирасида бир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган. Бу тадқиқотларда Европа Иттифоқининг ривожланиш босқичлари, унинг ички ва ташқи муносабатлари, Европа Иттифоқида Франция иттифоқ таркибидаги Германия масалалари, шунингдек, Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ҳамкорлик масалалари турли даражадаги илмий тадқиқотлар асосида ёритилган. Жумладан профессор Э.З.Нуриддинов ³

Ғарб тадқиқотчилари тадқиқотларини кўриб чиқишда қуйидаги муаллифларнинг асарларидан бирламчи адабиёт сифатида фойдаланилди.

³ Ўзбекистоннинг Европа малакатлари билан халқаро алоқаларини ўрганиш. (мақола). «Замонавий таълим». - 1997. №3. 37-40 бетлар. Становление нового типа экономических отношений Узбекистана с ведущими государствами Западной Европы. (мақола). «Общественные науки в Узбекистане». - 1998. №1. 32-38 бетлар. Ўзбекистон ва Германия. (мақола). «Фан ва турмуш». - 1998. №2. 24-25 бетлар. Развитие взаимоотношений Узбекистана с Европейским Союзом. (мақола). Инсон манфаатлари йилига бағишланган «Ўзбекистон Мустақиллиги – унинг фани ва технологияларини ривожлантириш кафолати» мавзусидаги иккинчи республика илмий коллоквиуми маърузалари тўплами. II том. - Тошкент, 1998. 113-115 бетлар. Узбекистан в международных европейских структурах. (мақола). «Ўзбекистоннинг янги тарихи. Концептуал-методологик муаммолар» мавзусидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 1999. 298-301 бетлар. Развитие равноправных торгово-экономических связей Узбекистана с зарубежными странами (на примере стран Европейского Союза). (монографиядаги бўлим). Мустақил Ўзбекистон тарихининг дастлабки саҳифалари. (Даврий тўплам), №3.-Т., 2000. 98-100 бетлар. Международное сотрудничество Узбекистана со странами Европы в условиях независимости: становление, развитие, проблемы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Ташкент, 2000. 57 с. Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолияти: асослари ва устувор йўналишлари. (мақола). «Ўзбекистон тарихи». - 2000. №4. 27-37 бетлар. Международное сотрудничество Республики Узбекистан со странами Европы. (монография). Тошкент.- Чулпон, 2002. С.216. Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) и Республика Узбекистан. (учебное пособие) ТГПУ имени Низами. – Ташкент, 2008. Европейский Союз (ЕС) и Республика Узбекистан. (учебное пособие). ТГПУ имени Низами. – Ташкент, 2008. Европейское направление внешней политики Республики Узбекистан. (статья. С. 100-105.). European direction of foreign policy of the Republic of Uzbekistan. (статья. 105-109). Европа Иттифоқи ва Ўзбекистон: янги Буюк ипак йўли бўйлаб сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалар. Халқаро конференция материаллари. – Тошкент. 2010. Историография вопросов сотрудничества Республики Узбекистан с Европейским Союзом. (статья). Марказий Осиё халқлари тарихи манбашунослиги ва тарихнавислиги масалалари. 4 – илмий тўплам. – Т.: 2012. 355 с. (С. 191-195).

Ю.А. Борко, О.В. Буториной⁴, Ю.В. Шишкова, Д.Е. Мельникова ва В.Г. Барановского⁵. Уларнинг асарларида иттифоқнинг шаклланишига оид фактологик ва таҳлилий манбалар келтирилган бўлиб, бу тадқиқотларга кўплаб мутахассислар томонидан мавзуга оид назарий масалаларни белгилаб берувчи асарлар сифатида ёндашилди. Юқоридаги асарлар билан бир қаторда Европанинг турли мамлакатларида жумладан Германиянинг ўзида немис ва инглиз тилларида яратилган бир қатор асарлардан ҳам бирламчи манба сифатида фойдаланилди. R.Wolfнинг “Finanzierungs probleme der Europaischen Sicherheits und Verteidigungs politikunter den Bedingungen der Währungsunion” номли асарида танланган мавзунинг барча жиҳатлари ёритиб берилган. Асарнинг аҳамияти шундан иборатки унд муаллифнинг кузатувлари ва масаланинг назарий жиҳатлари кенг баён қилинган шунингдек ушбу муаллифнинг асарида ташқари яна бир қатор немис тилидаги асарлар ҳам кўриб чиқилди⁶. Германия ва Европа иттифоқи масалаларини ёритиб берувчи инглиз тилидаги бир қатор асарлар ҳам қисман кўриб чиқилди⁷. Тадқиқот доирасида амалга оширилган илмий ишларни

⁴ Европейский Союз на пороге XXI века: Выбор стратегии развития / Под. ред. Ю.А. Борко; О.В. Буториной. М., 2001. Борко Ю.А. Европа: новое начало. Декларация Шумана. 1950—1990 гг. Европа и проблема расширения. М.: Право, 1994. Борко Ю.А., Буторина О. В. Перспективы Евросоюза в новом веке // Современная Европа. 2001. № 3. Борко Ю.А. Что такое Европейский Союз? М., 2000. Борко Ю.А. От европейской идеи — к единой Европе. М., 2003. Борхардт К.-Д. Азбука права европейского сообщества. М., 1994.

⁵ Западноевропейская интеграция: политические аспекты / Под. ред. Ю.В. Шишкова, Д.Е. Мельникова, В.Г. Барановского. М., 1999. Барановский В.Г. Западная Европа: военно-политическая интеграция. М., 2001. Западноевропейская интеграция: проекты и реальность / Под общ. ред. В.Б. Княжинского. М., 1997. Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. М., 1999

⁶ Wolf R. Finanzierungs probleme der Europaischen Sicherheits und Verteidigungs politikunter den Bedingungen der Währungsunion // Aus Politik und Zeitgeschichte. 2000. № 47. <http://www.bpb.de/publikationen>

Varwick J. Die EU nach dem Kosovo-Krieg: Ein überforderter Stabilitätsanker? Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik <http://www.dgap.org/texte/kosovarw.pdf>

Erklärung des Bundeskanzlers zu aktuellen Fragen der Europapolitik vor dem Deutschen Bundestag am 27.05.1994 // Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (Hrsg.): Bulletin. 31.05.1994. N 51. S. 479 Kinkel K. Bilanz des deutschen Ratsvorsitzes. Rede vor dem Europäischen Parlament in Straßburg am 14.12.1994 // Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (Hrsg.): Bulletin. 1994. N 119. S. 1091.

Axt H.-J. Hat Genscher Jugoslawien entzweit? — Mythen und Fakten zur Außenpolitik des vereinten Deutschlands // Europa-Archiv. 1993. N 12. S. 351—360. Hudalla A. Der Beitritt der Tschechischen Republik zur Europäischen Union: Eine Fallstudie zu den Auswirkungen der EU-Osterweiterung auf die finale politique des europäischen Integrationsprozesses. S. 62.

⁷ Nicole Gnesotto. What European Union for Amerika? 11 Newsletter 33 <http://www.iss-eu.org>

ўрганишда Германиянинг ташқи сиёсатининг ривожланиб бориш тарихига ҳам алоҳида эътибор қаратилди, жумладан Ахтамзяна А.А, Власова С.Н ва К.Зонтхаймерларнинг асарларидан фойдаланилди⁸.

Тадқиқот ишини ёритишда немис тилида нашр қилинган, Европа иттифоқининг муҳим институтларини шакилланишини ўзида акс эттирган давлат ҳужжатлари, ҳукумат ва минтақавий ташкилотлар қарорлари ва уларнинг иттифоқ тақдирини белгиловчи саммитлари матреалларидан ҳам фойдаланилди⁹.

Тарихий тадқиқотларда мемуар асарларнинг аҳамияти катта ҳисобланади. Европа иттифоқини шакилланишида бевостиа иштирок этган унинг муҳим институтларини шакиллантиришда фаол қатнашган сиёсий арбобларнинг мемуарларидан ҳам иш давомида кенг фойдаланилди¹⁰.

Асосий манбалар сифатида Европанинг жумладан Германиянинг бир қатор мамлатлари матбуотларида эълон қилинган илмий тадқиқотлардан ҳам фойдаланилди¹¹.

Тадқиқотда қўлланилган методиканинг тавсифи. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарларида илгари сурилган давлат сиёсатининг хавфсизликни таъминлаш борасида чуқур таҳлилий

White B. Understanding European Foreign Policy. Hampshire -N.Y., 2001. P. 100.

One Year on: Lessons from Iraq Challiot Paper № 68. 2004. March - www.iss-eu.org. Monar J., Ungerer W., Wessels W. The Maastricht Treaty on European Union. Complexity and Political Dynamics. Brussels, 1993

⁸ Ахтамзян А.А. Федеративная республика Германия в конце XX в. //Новая и Новейшая история. 1999. №4. Власов С.Н. ФРГ на пороге 90-х гг.: Общество и проблемы. Киев, 1989.Зонтхаймер К. Федеративная республика Германия сегодня. М., 1996.

⁹ Aussenbeziehungen der EU im Überblick. Dokumentation des Ausw8rtigen Amtes, Bonn, 1998; Documents of the history of European Integration, Liggins W., Loth W. (eds.), Berlin, 1990; Dossier: Auf dem Weg nach Europa. Dokumente, Bonn, 1996. Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Vom Kalten Krieg zum Frieden in Europa. Dokumente von 1949-1989. Bonn, 1991; Deutsche Aussenpolitik 1990/91. Eine Dokumentation, hrsg. vom Auswärtigen Amt, Bonn, 1991; Europäische Politische Zusammenarbeit (EPZ). Eine Dokumentation der Bundesregierung, 1982; Reform der Europ8sischen Union: Materialien zur Revision des Maastrichter Vertrages, Weidenfeld W. (Hrsg.), Bonn, 1996.

¹⁰ Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары / Пер. с франц. М.: Моск. школа полит. исследований, 200. Шуман Р. За Европу / Пер. с франц. М.: Моск. школа полит. исследований, 2002. Шредер. Решения. Моя жизнь в политике. М., 2007.

¹¹ «Die Zeit», «Der Spiegel», «Die Welt», «Das Parlament», «Rheinischer Mercur», «Hamburger Abendblatt», «Bayemkurier», «Der Spiegel», «Deutschland». (изоҳ: барча журналларнинг 2007-2014 йиллар оралигида нашр қилинган мақолалардан фойдаланилди.)

асосда ёритилган нутқ ва асарлари диссертациянинг муҳим методологик асосини ташкил этган. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва хавфсизлик соҳасига доир қонунлар, шунингдек, турли халқаро ташкилотларнинг экспертлари хулосалари меъёрий асос бўлиб хизмат қилган. Ишда Германиянинг минтақавий сиёсатининг турли қирраларини ёритиш имконини берувчи тизимли қиёсий-таҳлилий, тарихий ва сиёсий таҳлил каби умумилмий ва ихтисослаштирилган методлардан кенг фойдаланилган.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти. Магистрлик диссертациянинг асосий мазмуни ва хулосаларидан Ўзбекистон Республикасининг олий ўқув юртларида халқаро-сиёсий фанлардан дарс бериш жараёнида ҳамда дарслик, ўқув дастурлари, методик қўлланмалар яратишда фойдаланиш мумкин. Илмий хулосалар Еврора иттифоқининг минтақа ва дунё давлатлари билан икки томонлама муносабатлари, Германиянинг халқаро ташкилотлардаги иштироки ҳамда Ўзбекистон-Германия муносабатларининг истиқболлари каби масалаларга бағишланган ихтисосликка оид илмий-тадқиқот ишларини тайёрлашда базавий асос вазифасини ўташи мумкин.

I БОБ. ЕВРОПА ИТТИФОҚИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

I.1 Европа Иттифоқининг ташкил топиши, ривожланиш босқичлари.

Ҳозирги даврда жаҳонда етмишдан ортиқ халқаро ташкилотлар мавжуд. Шулардан муваффақиятли ривожланиб келаётгани – бу Европа Иттифоқи ташкилотидир. Ушбу ташкилотга тамал тоши 1951 йил Европанинг олти давлати Франция, Германия, Италия, Бельгия, Нидерландия, Люксембург томонидан қўйилган эди. Бугунги кунда ушбу йирик интеграцион ташкилот Европа қитъасида жойлашган йигирма саккизта давлатни ўз ичига олган. Европа Иттифоқи бугунги кунда умумий савдо-товар айланмаси жиҳатдан дунёда биринчи ўринда туради. Озиқ-овқат ва техник воситаларни ишлаб чиқариш ва уни экспорт қилиш бўйича ҳам пешқадамлик қилиб келмоқда. Европа Иттифоқи 130 дан ортиқ мамлакатлар билан дипломатик алоқа ўрнатган. БМТ да кузатувчи мақомига эга Ушбу интеграцион ташкилотнинг сиёсий асослари 1986 йил қабул қилинган Ягона Европа актини имзоланиши билан бошланган. 1985 ва 1990 йилларда Шенген Битимини, 1992 йил Маастрихт шарномасини имзоланиши ва уни 1993 йил 1 ноябридан тўла кучга кириши билан Европа Иттифоқининг шаклланиш жараёни якунланди. Ўтган қисқа даврда Иттифоқ доирасида иқтисодий барқарорликка эришиш, хавфсизликни тامينлаш мақсадида турли ички ташкилотларни тузишга эришилди. Ана шундай муҳим ички ташкилотлардан биринчиси 1998 йил 2 октябрида Европа Иттифоқига аъзо 15 та мамлакат ҳудудида фаолият юритувчи Европа полицияси - Европол ўз ишини бошлади. Иттифоққа аъзолик талаблари ниҳоятда оғир бўлишига қарамай, унга қабул қилинишни ҳоҳлаган давлатлар сони йилдан – йилга ортиб бормоқда. Бироқ, 2004 йил 1 майда Европа Иттифоқига бирданига яна 10 та¹² Марказий ва Шарқий Европада жойлашган давлатлар қабул қилинди.

¹² Улар: Венгрия, Кипр (Греция қисми), Латвия, Литва, Мальта, Польша, Словакия, Словения, Чехия, Эстония

Аъзолар сонининг бундай кескин равишда ортиб бориши ўзига яраша муаммоларни ҳам келтириб чиқарди. Чунки бу давлатларнинг иқтисодий аҳволи, қонунчилик борасидаги ҳолатлари хали ЕИ талабалари даражасига етмаган эди. Бунинг оқибатини олдиндан кўрган кўплаб мутахассислар, сиёсатчилар, тарихчилар: жумладан, С.Пистоун¹³, Э.Уинстрич¹⁴, Ю.А.Борко, А.В.Загорский, С.А.Караганов¹⁵, В.Г. Шемятенков¹⁶, Б.Н.Топорин¹⁷, Арах Метка¹⁸, Ю. В Шишкова¹⁹, А.С.Намазова²⁰, К.А. Семеновлар²¹ ўз асарларида Европа Иттифоқини тарихий ривожланиш босқичларини таҳлил этиш билан бирга унинг келажаги ҳақида ўз таклифлари билан чиқишган эди. Масалан, ўз даврининг етук сиёсатчиларидан бири булмиш Франция президенти Франсуа Миттеран ва ГФР канцлери Гельмут Коль 24 та мамлакатдан иборат Европа конфедерациясини тузиш ғоясини таклиф этишган эдилар. Аммо, Европа Иттифоқи сақланиб қолди, аъзолари сони ҳам кўпайиб бормоқда, институционал тизимларида ислохотларни модернизациялаш жараёни давом этмоқда²².

Тадқиқот давомида Германия ташқи сиёсатида Европа Иттифоқининг аҳамиятини очиб бериш учун дастлаб Европа Иттифоқининг ривожланиш тарихини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ деб топилди. Қуйида Европа Иттифоқи шакилланишининг тўртта муҳим босқичи таҳлил қилинади.

Европа Иттифоқи ривожланишининг биринчи босқичи даврида. Ўтган асрнинг 50-йилларидан сўнг рўй берган тарихий ва ижтимоий-иқтисодий ва

¹³ Kindleberger Ch.P. European integration and international cooperation, 1966; J.Pinder.Problems of European integration.

¹⁴ Wistrich E. The United States of Europe. London: Routledge, 1994.

¹⁵ Борко Ю. А., Загорский А. В., Караганов С. А. Общий европейский дом: Что мы о нем думаем? М., 1991.

¹⁶ Шемятенков В. Г. Европейская интеграция. М., 2003. 400 с.

¹⁷ Топорин Б. Н. Европейское Сообщество: право и институты. М., 1992. 400 с.

¹⁸ Метка А. Европейский Союз: видение политического объединения. М., 1998. –256 с.

¹⁹ Шишкова Ю. В. Интеграционные процессы на пороге XXI века. М.: 2001. 312 с.

²⁰ Намазова А. С., Эмерсон Б. История Европейской интеграции (1945–1994 гг). М., 1995. 324 с.

²¹ Семенов К.А. Международная экономическая интеграция. М., 2001. 213 с.

²² Исмагуллаев Ф. О. Европа Иттифоқи: тараққиётнинг ўзига хос йўли. Мирзо Улуғбек номидаги. Ўзбекистон Миллий Университети. Тарих факультети Жаҳон тарихи кафедрасининг илмий ишлар тўплами. «Наврўз» нашриёти Тошкент - 2015

сиёсий воқеалар Ғарбий Европа мамлакатлари иқтисодиётида интеграцион гуруҳларнинг таркиб топишига замин яратди. Ушбу иттифоқни ташкил топишида 1960 йил 9 майда Германия ва Франция ўртасида кўмир ва пўлат ишлаб чиқаришни мувофиқлаштиришни таклиф этган Франция ташки ишлар вазири Р.Шуманнинг таклифини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиздир. Умумевропа интеграцион ҳамкорлигининг ташкил топишида "Маршалл режаси" (1948 йил) ҳам маълум аҳамиятга эга бўлди. Бу режа доирасида Ғарбий Европа давлатлари ўзларининг хўжалик ҳаётини тиклаш ва қайта қуриш учун АҚШдан жуда катта (12,4 млрд.АҚШ доллари) моддий ёрдам олган эди. Бундан ташқари 1949 йилда собиқ СССР бошчилигида Шарқий Европа давлатларининг Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгашининг (ЎИЁК) ташкил топиши ҳам Ғарбий Европа мамлакатларини миллий хўжаликларини бир-бирига яқинлашишига (интеграциялашувига) туртки бўлди. Ва ниҳоят, мустамлакачилик империянинг (Буюк Британия, Франция, Германия, Бельгия, Нидерландия, Испания, Португалия ва бошқаларнинг) емирилиши собиқ метропол давлатларнинг кўшни давлатлар билан иқтисодий алоқаларини ривожланишига ҳам олиб келган эди. Шундай қилиб, 1961 йилнинг апрелида кўмир ва пўлат бўйича Европа бирлашмасини (КПЕБ) таъсис этиш ҳақида Париж шартномаси имзоланди. Ушбу ташкилотга БЕНИЛЮКС давлатлари – Бельгия, Нидерландия, Люксембург, ГФР, Франция, Италия каби капиталистик давлатлар аъзо бўлиб кирди. 1955 йилнинг июнида бўлиб ўтган Мессин (Франция) анжумани қарорлари ҳам Ғарбий Европа мамлакатларида интеграцион жараёнларнинг ривожланишида муҳим роль ўйнаган эди. Ушбу анжуманда Ғарбий Европа интеграциясининг истиқболлари белгилаб олинди. Бундан мақсад Ғарбий Европа миллий хўжаликларини бирлаштириш, шунингдек ижтимоий – иқтисодий ва сиёсий бошқарувни мувофиқлаштириш орқали Европа умумий бозорини шакллантириш эди.

Европа Иттифоқи ривожланишининг иккинчи босқичи даврида. Европа

Иттифоқи ривожланишининг иккинчи йирик тарихий босқичи 1957 йилнинг мартада Божхона иттифоқи (БИ) ва қишлоқ хўжалиги соҳасида умумий сиёсат олиб боришга асосланган Европа Иқтисодий Ҳамжамиятини (ЕИҲ) ташкил этиш тўғрисидаги Рим шартномасининг имзоланиши бўлди. Шу йили атом энергетикаси бўйича Европа Ҳамжамияти (ЕҲ) ташкил топди. Рим шартномасининг кучга кириши билан кўмир ва пўлат бўйича Европа бирлашмаси, Европа Иқтисодий Ҳамжамияти ва Евроатом ташкилотлари бирлашди. Юқорида зикр этилган олти мамлакат – Бельгия, Нидерландия, Люксембург, ГФР, Франция ва Италия ЕИҲга аъзо бўлиб кирди. Ушбу ҳужжатлар интеграцион жараёнларни ривожлантиришга доир асосий ёндашувларни, яъни, "тўртта эркин макон"ни (товарлар ва хизматлар кўрсатиш; капитал ва ишчи кучининг эркин ҳаракатланиши маконлари) яратиш имконини берди. 60-йилларда Европа Иқтисодий Ҳамжамияти ташкилотининг давлатлараро мувофиқлаштирувчи органларини шакллантириш жараёнлари амалга оширилди. Вазирлар кенгаши, Европа Комиссияси ва Европа суди ташкил топди.

Европа Иттифоқи ривожланишининг учинчи босқичи даврида. 1969 йилда Гаага шаҳрида (Нидерландия) бўлиб ўтган мажлис ЕИ тарихида иккинчи босқич тугаб, учинчи босқич бошланганлигидан далолат беради. Бу даврни Божхона Иттифоқи босқичи деб ҳам аташ мумкин. 1978 йилда ЕИнинг "олтилик" давлатлар таркибига Буюк Британия ва Ирландия, 1981 йилда Греция, 1986 йилда Испания ва Португалия қўшилди. 1974 йилда Европа Кенгаши ташкил топди. 1979 йилда Евро парламенти ўз фаолиятини кўрсата бошлади. Европа валюта тизими вужудга келди.

Европа Иттифоқини ташкил топишида 1986 йилда имзоланган ягона Европа Акти (ЯЕА) ҳам муҳим роль ўйнади. Ушбу акт умумий бозорни иқтисодий иттифоққа айлантиришнинг барча соҳаларини (савдодаги барча тўсиқларни олиб ташлаш, аъзо мамлакатлар ўртасидаги давлат чегараларини очиш, илмий-технологик айирбошлашни кенгайтириш, ягона валюта

тизимини жорий этиш, ЕИнинг барча фуқароларининг тенг ҳуқуқлилиги ва ижтимоий – иқтисодий, сиёсий кафотланиши ва бошқалар) белгилаб берди.

Европа Иттифоқи ривожланишининг тўртинчи босқичи даврида. ЕИнинг замонавий босқичи Ғарбий Европада иқтисодий иттифоқни яратишга қаратилган бўлиб, у XX – XX1 асрлар бўсағасига тўғри келган эди. 1990 йилда Европа ҳамжамиятига аъзо 12 давлат раҳбарлари томонидан инсон ресурслари ва ишлаб чиқариш товарларининг, капитал ва ахборот воситаларининг эркин ҳаракатланиши учун давлат чегараларини 1993 йил 1 январдан очиш тўғрисидаги Шенген битими имзоланди. 1992 йилда ЕИ тўғрисида Маастрихт шартномаси имзоланди. Ушбу шартномага кўра қуйидагилар таъсис этилди:

- ягона Европа фуқаролиги;
- сиёсий иттифоқлик;
- иқтисодий валюта иттифоқлиги ва бошқалар.

Маастрихт шартномасида ЕИга аъзо давлатларнинг миллий валюталарини аста-секин муомаладан чиқариб, ягона умумевропа пул бирлигини (Евро) жорий этишдек мураккаб жараёнга илк қадам қўйилди. 1995 йилда Европа Иқтисодий Ҳамжамиятига Европанинг яна учта давлатининг (Австрия, Финландия ва Швеция) кириши ва шунингдек, ЕИХни ЕИ деб номланишидан орқали яна бир интеграцион бирлашма ўзининг ҳозирги замонавий кўринишига эга бўлди.

2004 йил 1 майда ЕИ таркибига Европанинг 10 та давлати, 2007 йил 1 январда эса яна 2 та давлат қўшилди. 2004 йилнинг майига қадар ЕИ давлатлари аҳолиси 370 млн. кишидан ортиқ бўлиб, Европанинг 15 мамлакатини (ҳозирги кунда 27 та давлатни) ўз таркибига бирлаштирган.

Европа Иттифоқига аъзо давлатларнинг барчасини муштарак мақсадлар бирлаштирада, иттифоқдаги ҳар бир давлатнинг ҳамкорликдан кўзлаган шахсий қизиқишлари ҳам йўқ эмас. Бироқ умумий мақсадларнинг устувор қўйилиши интеграция жараёнларини жадаллаштириб мувоффақиятли амалга

оширишга имкон бермоқда. Иттифоқнинг самарали фаолиятини таъминлашда унинг мақсадларини ифода этувчи институтларнинг тўлик шакиллантирилганлиги деб айтиш мумкин.

Европа Иттифоқини Евро кенгаш бошқаради. Евро Кенгашнинг аъзолари давлат ёки ҳукумат раҳбарлари, ташқи ишлар вазирлари, Евро Комиссияси раиси, унинг бир аъзосидан таркиб топган. Еврокенгашнинг фаолият кўрсатиши ярим йилда бир марта ўтказилиб туриладиган сессиядир. Ушбу сессияларда энг муҳим ижтимоий иқтисодий ва сиёсий характердаги қарорлар қабул қилинади. ЕИнинг Олий қонун чиқарувчи органи Европарламент ҳисобланади. У 650 яқин депутатлардан ташкил топган. Бу депутатлар умумий сайловларда 5 йил муддатга аъзо мамлакатлар аҳолиси сонига қараб сайланади (энг кўп депутат ГФРдан сайланади - 99 та). Европарламент ўзининг умумий мажлисларини ойда бир марта бир ҳафта давомида Франциянинг Страсбург шаҳрида ўтказди. Парламентнинг муҳим ҳуқуқи - ЕИ бюджетини тасдиқлашдир.

Европа Иттифоқи кенгаши аъзо давлатларнинг ҳукумат вазирларидан ташкил топган. Бу ташкилотнинг қарорлари кўпчилик овоз билан қабул қилинади, бу эса мамлакатларга маълум бир квоталар беришни талаб қилади. Масалан, Германия, Италия ва Буюк Британия ҳар бири 10 тадан, Австрия ва Швеция 4 тадан, Дания, Ирландия ва Франция 3 тадан, Люксембург 2 та овозга эга. Вазирлар таркиби мажлис мавзусига қараб ўзгариб туриши ҳам мумкин. Кенгаш ўз фаолиятида доимий вакиллар қўмитасига таянади. Бу қўмита ЕИда аккредитациядан ўтган 27 та элчидан ташкил топган.

Европа Иттифоқига аъзо давлатлар

№	ЕИ мамлакатлари	Аъзо бўлган вақти	ЕВРО валюта худудига аъзолиги
1.	Германия	1952	Аъзо

2.	Франция	1952	АЪЗО
3.	Италия	1952	АЪЗО
4.	Голландия	1952	АЪЗО
5.	Белгия	1952	АЪЗО
6.	Люксембург	1952	АЪЗО
7.	Буюк Британия	1973	АЪЗО
8.	Дания	1973	АЪЗО
9.	Ирландия	1973	АЪЗО
10.	Греция	1981	АЪЗО
11.	Испания	1986	АЪЗО
12.	Португалия	1986	АЪЗО
13.	Швеция	1995	АЪЗО
14.	Финландия	1995	АЪЗО
15.	Австрия	1995	АЪЗО
16.	Чехия Республикаси	2004	АЪЗО
17.	Польша	2004	АЪЗО
18.	Венгрия	2004	АЪЗО
19.	Словения	2004	АЪЗО
20.	Руминия	2004	АЪЗО
21.	Словакия	2004	АЪЗО
22.	Болгария	2004	АЪЗО
23.	Эстония	2004	АЪЗО
24.	Латвия	2004	АЪЗО
25.	Литва	2004	АЪЗО
26.	Мальта	2007	АЪЗО
27.	Кипр	2007	АЪЗО

Европа Иттифоқида Еврокомиссия олий ижрочи орган бўлиб, доимий равишда

фаолият юритади. Йирик давлатлар комиссияда иккитадан, кичик давлатлар эса биттадан овозга эга. Барча қарорлар кўпчилик овоз билан қабул қилинади. ЕИ тузилмасининг аҳамиятга эга бўлган охириги ташкилоти бўлиб Европа суди ҳисобланади. Суд аъзо - давлатларнинг умумий розилигига кўра олти йилга сайланувчи 15 та судья ва 9 та прокурордан таркиб топган (ҳозирги кунда буларнинг сони ортган бўлиши ҳам мумкин). Суд иттифоқининг аъзолари ЕИнинг алоҳида институтлари ўртасидаги баҳсларни ҳал этишда қатнашади.

ЕИнинг ижтимоий - иқтисодий ва сиёсий қўмитаси интеграцион жараёнларнинг ЕИ ривожланишида ўзига хос аҳамият касб этмоқда. Ушбу қўмита маслаҳат берувчи орган бўлиб, у ижтимоий - иқтисодий ва сиёсий фаолиятнинг турли соҳаларининг вакилларида иборат бўлган 222 та аъзосини бирлаштирган. Қўмита таркибида учта гуруҳ (иш берувчилар, ишчилар ва бошқа ижтимоий қатламлар – фермерлар, истеъмолчилар ва бошқалар) фаолият кўрсатади. Бу тузилма мавқеи жиҳатидан юқорида кўрсатиб ўтилган органларга тенглаша олмасаларда, ЕИ Кенгаши ва Евро комиссияси ижтимоий - иқтисодий ва сиёсий соҳадаги қарорлар чиқаришдан олдин қўмита билан маслаҳатлашади.

Европа Иттифоқи ривожланишининг энг асосий муаммоларидан бири бу ташкилотнинг бундан кейинги кенгашини қайд этиш лозим. Юқорида айтиб ўтганимиздек, ЕИ таркибига кирмоқчи бўлган давлатлар сони йилдан – йилга ортиб бормоқда. Бироқ, ушбу давлатларнинг ЕИ таркибига киришига асосий тўсиқ бўлиб турган муаммолардан бири миллий хўжаликларнинг нисбатан паст даражада ривожланганлиги ва бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнларининг тўлиқ яқунланмаганлиги бўлса, иккинчидан, Европарламент ваколатларини кенгайтириш ва ЕИ Кенгаши нуфузини аста-секинлик билан чеклаш аломатлари кузатилаётганлигидир.

Европа Иттифоқининг ривожланишининг асосий мақсади сифатида бугунги

кунда куйидагиларни санаб ўтиш мумкин.

ЕИнинг асосий мақсади, умумевропа аҳолисининг узвий алоқасини ташкил этиш, барқарор иқтисодий тараққиётга кўмаклашиш, ички чегараларсиз умумий маконни яратиш, ижтимоий – иқтисодий соҳада алоқаларни кучайтиришдан иборатдир. ЕИнинг энг муҳим тамойилларидан бири бу аъзо мамлакатларнинг миллий хусусиятлари ва инсон ҳуқуқларига ҳурмат билан қарашдир. Европа Иттифоқининг ташкил топиши 18 апрель 1951 йил саналиб, Парижда “Кўмир ва пўлат бирлашмаси” тузиш шартномасининг имзоланиши билан боғлиқдир. Ушбу шартномани тузишда илк бор куйидаги олти давлат: Бельгия, Италия, Люксембург, Нидерландия, ГФР ва Франция қатнашган. 1957 йил 17 мартда 2 йил давом этган тайёргарликдан сўнг, мазкур олти давлат вакиллари Римда “Европа Иқтисодий Ҳамжамияти” (ЕИҲ) ва “Атом энергитикаси бўйича Европа Ҳамжамияти” (Евратом) номли яна икки шартномани имзоладилар. “Европа Иқтисодий Ҳамжамияти”нинг тузилиши Европа интеграцияси босқичларини амалга оширишда ҳал қилувчи қадам бўлди. Асосий ва бирламчи вазифалардан бири (тахминан 1970 йилда бажарилиши лозим эди) Божхона Иттифоқи ҳамда маҳсулот бозорини ташкил этиш эди. Шу билан биргаликда шартнома ўз олдига умуммаггар ривожланиш, савдо сиёсати, мазкур интеграциянинг келгуси ривожланишига қаратилган бошқа тадбирлар, яъни Европа Иттифоқига аъзо давлатларнинг иқтисодий стратегик йўналишларини белгилаб олди. Божхона Иттифоқи юқорида белгиланган муддатдан бир ярим йил олдин ташкил топди. Европа интеграциясининг ривожланишида, биринчидан, 1967 йили барча юқорида таъкидланган ҳамжамиятлар олий органларининг умулашиши асосида ягона кенгаш ва ягона комиссия тузилиб, улар Европа парламенти, Европа Иттифоқи суди билан биргаликда ягона институционал тузилмани ташкил этди. Иккинчидан, Европа Иттифоқига Буюк Британия, Дания, Ирландия, Норвегия давлатлари билан Иттифоққа аъзо бўлиш бўйича музокаралар олиб борилди. Аммо Норвегия давлатида

Ўтказилган миллий референдум натижалари асосида, бу давлат Иттифоққа қўшилмади, қолган уч мамлакат 1973 йил 1 январдан Ҳамжамият аъзоларига айланиб, “олтиталик” давлатлари “тўққизталик”ни ташкил этди. Шу вақтдан бошлаб барча расмий ҳужжатлар “Европа Ҳамжамияти” номи билан атала бошланди (1993 йил ноябрига). 1981 йил Греция ҳамжамиятга ўнинчи аъзо бўлиб кирди. 1986 йили Испания ва Португалия давлатлари ҳам аъзо бўлдилар. 1980 – йилларнинг ўрталарида, узоқ муддатли синовлардан сўнг янги, яқуний, ягона ички бозорни ташкил этиш босқичига ўтилди. 1986 йилда унинг ҳуқуқий асоси юзага келиб, 1987 йил 1 июлдан кучга кирди. Европа Иттифоқига аъзо давлатлар томонидан имзоланган ягона Европа акти тузилди. Шу вақтдан бошлаб “Ягона ички бозор” тушунчаси 1950 – 60 йилларда Рим шартномаси ва бошқа ҳужжатларда юритилган “Умумий бозор” тушунчаси ўрнини эгаллади. 1989 йили ягона ички бозордан иқтисодий, валюта ва сиёсий Иттифоққа ўтиш бўйича қарор қабул қилинди. Бу масала бўйича 20 йил давомида хатти – ҳаракатлар қилинганди. 1991 йилнинг декабрида Голландиянинг Маастрих шаҳрида бўлиб ўтган Европа Кенгаши сессиясида ушбу масала бўйича шартнома маъқулланди ва 1992 йил 7 февралда аъзо давлатлар томонидан имзоланди. Ушбу шартноманинг бажарилиши XX асрнинг охириги ўн йилини ўз ичига қамраб, ягона валютага ўтиш XXI аср бошланиши, 2002 йилга тўғри келди. Мазкур кенгаш “Европа Иттифоқи вазирлар кенгаши” номи билан машҳурдир. Бу кенгаш аъзо мамлакатларнинг ташқи ишлар вазирлари кенгаши, молия, маориф, қишлоқ хўжалиги ва шунга ўхшаш вазирлари кенгашидан иборат. Европа Иттифоқи Кенгашининг қонунлари қарор ва директива шаклида чоп этилади. Қарорлар мажбурий характерга эга бўлиб, Европа Иттифоқи давлатлари қатнашчиларининг миллий қонунлари туркумига киритилади. 1974 йили Парижда бўлиб ўтган Европа Иттифоқига аъзо давлатлар раҳбарлари иштирокида конференцияда Европа Кенгашини ташкил этиш бўйича қарор қабул қилинди. Европа Кенгаши олий орган мавқеига эга бўлиб, унда аъзо

давлатлар раҳбарлари иштирок этади. 1996 йил 21 июнда Флоренцияда Европа Кенгашининг йиллик йиғилишида Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов бошчилигидаги делегация қатнашиб, Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ўртасида шерикчилик ва ҳамкорлик битими имзоланди. Европа Парламенти Европа Иттифоқи мамлакатларининг 370 млн фуқароларининг сиёсий эркинлигини ифодалаб, овоз бериш йўли билан сайланди. Европарламент дунёдаги энг йирик парламентдир. Комиссия фаолиятини назорат этиш, қонун чиқариш фаолияти, иттифоқ бюджетига қўшимча ўзгартиришлар киритиш Европарламентнинг асосий вазифаси. Европа Комиссияси Европа Иттифоқининг ижро этувчи органидир. Унинг 20 та аъзоси миллий ҳукумат томонидан белгиланади, аммо ўз фаолиятида тўлиқ мустақил ҳисобланади. Иттифоққа аъзо бўлган йирик мамлакатлар: Франция, Италия, Германия, Испания, Буюк Британия ушбу комиссияга иккитадан, қолган мамлакатлар биттидан вакил юборади. Вакиллар беш йил муддатга сайланиб, комиссарлар номини оладилар. Жак Сантер бошчилигидаги комиссия аъзолари ўз вазифаларига 1995 йили киришиб, уларнинг ваколатлари 2000 йилда тугади, ҳозирги вақтда комиссия фаолияти янги таркибда давом этмоқда. Европа Иттифоқининг бошқа халқаро ташкилотлардан фарқи шундаки, улар томонидан имзоланган шартномалар мажбурий характерга эга бўлиб, сўзсиз бажарилиши лозим. Шартномадаги моддалар, ундан келиб чиқадиган ҳуқуқий далолатномалар аъзо мамлакатларнинг қонунларига қўшилади. Уларнинг бажарилиши аниқ – равшан белиланиши талаб этилиб, Европа Суди шу борада назорат ишлари олиб боради. Европа Иттифоқига интеграциялашув иқтисодиёти ўтиш даврни бошидан кечираётган мамлакатларга чуқур ижобий таъсир кўрсатди. Интеграциялашув жараёни шериклик ва ҳамкорлик битимлари тузишдан бошланиб, Европа Иттифоқига қабул қилишдан олдинги стратегия жорий қилинганидан сўнг янги фазага кирди. Европа Иттифоқи билан Марказий – Шарқий Европанинг олти мамлакати (Болгария, Венгрия, Польша, Руминия,

Словакия, Чехия), деярли барча МДХ давлатлари (Туркменистон ва Тожикистондан ташқари), шунингдек, Болтик бўйи мамлакатлари ўртасида имзоланган битимлар Европа Иттифоқининг ҳамкорлик тўғрисида тузган битимлари ичида энг чуқур ва кенг битимлар ҳисобланади. Бироқ, Европа Иттифоқига янги мамлакатларнинг қўшилиши дарҳол амалга ошади деб ўйламаслик керак: Австрия, Финляндия, Швециянинг бунга қўшилиши тўғрисидаги музокаралар икки йилга яқин чўзилди, Испания деярли 10 йиллик музокаралар сўнг Иттифоққа аъзо бўлди. Аъзолик нима беради? Европа Иттифоқига киришдан кўрилидиган манфаатлар қуйидагилардан очик – ойдин кўриниб турибди: сиёсий барқарорликка эришилади, савдо – сотиқ, капиталнинг айланиши эркинлашади, умумий жамғармаларга йўл очилади, анча қулай бозор шароитларига эга бўлган тузилмага қўшилади.

I.2 Икки Германиянинг бирлашиши ягона бирлашган Европанинг вужудга келиши сифатида

Иккинчи жаҳон урушининг якунлар ягона Европа тушунчасининг яна бир карра заволга учрашига олиб келди. Урушдан сўнг Европада Германиянинг ягона двалатга қайта бирлашгунига қадар бўлган давр Европа истиқболига умидсиз қарашлар даври бўлди. Тадқиқотнинг ушбу қисмида “ягона Германия-ягона Европа”нинг вужудга келишдаги тарихий жараёнларни таҳлил қилинади.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда авж олган "Совуқ уруш"²³– Шарқ ва Ғарб мамлакатларига нисбатан (1945–1991 йиллар) қарама–қаршилиқ, бир–бирига душманлик, ўзаро ишончсизликни ифодаловчи давр сифатида тарихга кирган. Бироқ Совет Иттифоқи хавфи олдидаги кўрқув сохта бўлиб, асосга эга эмас эди. Совет Иттифоқи уруш пайтида кўп талофот кўрган бўлиб, янги қарама–қаршилиққа журъат этмасди. Ғарб давлатларининг ҳукмрон доиралари бундан яхши хабардор эди. Бунинг устига 1949 йилгача АҚШ атом бомбасига яқка ҳукмрон бўлиб, уни қўллаш ҳақидаги биргина дўқ–пўписанинг ўзи ҳар қандай тажовузкорликни тўхтатиш учун етарли эди. Буюк Британия собиқ бош вазири Уинстон Черчилл мавжуд аҳволни сақлаб қолишга чақирди. Ядро қуроли "совуқ уруш" воситаси бўлди. АҚШ уни ишлаб чиқариш ва бу соҳадаги тадқиқотлар устидан халқаро назорат ўрнатиш режасини ишлаб чиқди²⁴. Совет Иттифоқи бу режани инкор қилди ва 1949–йилда ўз атом бомбасини илк бор синовдан ўтказди. Шундан бошлаб "совуқ уруш" ядровий қуролланиш пойгаси даражасига кўтарилди. АҚШ ва Совет Иттифоқидан ташқари атом қуролини бошқа мамлакатлар ҳам яратишга киришди, улар бунинг учун молиявий ва техник имкониятга эга бўлишди.

1959 – 1961 йиллари Германия билан тинчлик шартномасини тузиш

²³ “Совуқ уруш”–1946 йил 5 мартда Англия собиқ бош вазири У.Черчиллнинг Фултондаги америка университетида сўзланган нутқида расман эълон қилинган.

²⁴ Бу режа 1946–йилда АҚШ томонидан БМТга тақдим этилди ва у исталган мамлакатда бундай тадқиқотларни текшириш ҳуқуқини кўзда тутди

учун бўлган ўзаро музокаралар муваффақиятсиз якунланди.

1980 йилнинг охирларида Франциядан ташқари барча Европа давлатларида ГФР ва ГДРнинг қўшилиши янги Европанинг бошланиши бўлади деган нуқтаи назар пайдо бўлди.

Мажбуриятлар ГФРнинг 1949 йилги Конституциясида тасдиқланган Канцлер Гельмут Коллнинг махсус мактубига биноан 1952 йилдаги Бонн шартномаси Москва шартномаси чиққач ўз кучини йўқотди.

ГФР нинг кўпчилик аҳолиси немис бирлигининг тикланишидан умидвор (ўнг экстремистлардан ташқари), фақат у тинч йўл билан, ГДР ва тўрт буюк давлат розилиги билан амалга ошишини яхши тушунишарди. Аммо бундай истиқболга эришиш ушалмайдиган орзудек туюларди.

1980 йилларда ГФР ва ГДР ўртасидаги фарқ тағин ҳам кучайди: биринчиси ишлаб чиқариш ва меҳнат унумдорлиги жиҳатидан капиталистик дунёда мустхккам учинчи ўринни эгаллади, ташки савдо ҳамда аҳолининг турмуш тарзи қўлами буйича АҚШ билан рақобат қила бошлади. ГДР эса ундан бирмунча орқада эди. Бу шарқий немисларнинг ГФРга интилишини оширди, лекин ГДР кетишни ман этди, кимки нолегаль ҳолатда «Берлин девори»ни ошиб ўтса, қурол ишлатишдан ҳам тоймади²⁵.

1989 йилнинг кузида Шарқий Европа мамлакатларида коммунистик режимнинг емирилиши бошланиши билан ГФРга қочиш оммавий тус олди.

1989 йил 9 октябрда, Э.Хонеккернинг ва ҳукуматнинг мажбурий истеъфосидан сўнг, халқ нафратли «Берлин девори»ни бузиб ташлади.

Ана шундай ҳолатда Германиянинг ҳар иккала қисмини бирлаштириш ҳақида музокаралар бошланди ва у муваффақиятли якун топди.

1990 йилнинг 3 октябрида ягона герман давлати ташкил топганлиги эълон қилинди.

ГДР аҳолисининг турмуш даражаси ГФРникига қараганда уч баравар

²⁵ Федоров В. П. ФРГ: 80–е годы: Очерки общественных нравов. Москва, 1988. – С. 281.

паст эди. Ҳаттоки бор куч–қудратини сарфлаганда ҳам Совет Иттифоқининг кўмагисиз мамлакат ишлаб чиқариши ва барқарорликнинг янги поғонасига кўтарила олмади. Буни кўриб турган ва бозор иқтисодиётининг эркинлик имкониятларини ҳис этган ГДР фуқаролари ГФРга қочиб ўтишга интилдилар.

Лекин 1989 йил ёздан ҳукуматнинг юритаётган сиёсатига қарши оммавий чиқишлар аланга олди. Бу чиқишларда аҳолининг деярли барча қатламлари иштирок этди. Юз минглаб кишиларни Польша, Венгрия ва Совет Иттифоқида бўлаётган демократик ўзгаришлар илҳомлантириб юборди. Намойишчилар “Халқ – бу биз” шиори остида сайлов натижаларини сохталаштиришга, ГФРга кетиш ҳуқуқининг чекланишига, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг поймол этилишига қарши норозилик билдирдилар.

Оммавий халқ ҳаракати натижасида “Янги Форум” вужудга келди²⁶. Ҳукумат бу чиқишларни аксилинқилобий чиқишлар деб эълон қилди, полиция эса митингларни тарқатишга уринди.

1989 йил октябрь ойида юз минглаб намоийишчилар билан полиция ўртасидаги тўқнашувлар мамлакатни фуқаролар уруши гирдобига келтириб кўйди. Бу ҳол ГБИП МКнинг 18 октябрида Э.Хонеккерни лавозимидан бўшатишга мажбур қилди. Юз минг кишилик намоийишчиларнинг ўсиб бораётган таъсири остида 1989 йил 7 ноябрь куни аввалги ҳукумат истеъфога чиқди ва ўрнига “иттифоқчи” партиялар вакиллари ҳам қатнашган янги ҳукумат келди²⁷.

1989 йил 9 ноябрда халқ оммаси Берлин шаҳрини икки қисмга ажратиб турган бетон деворни бузиб ташлади²⁸.

ГДР ва ГФР ўртасидаги чегара очилди. Тез кунларда ГБИПнинг фавқулодда съезди чақирилиб ГБИПни СДП “Демократик социализм

²⁶ Neubert E. Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989 Bonn, 2000. – S. 142.

²⁷ Money R. Die Bundesrepublik Deutschland. Entstehung und Entwicklung bis 1969. München, 2000. – S. 214.

²⁸ Jager M. Kultur und Politik in der DDR: 1945–1990, Köln, 1994. – S. 266.

партияси” деб номлади ва туб ислохотлар ўтказишга чақирди. Намойишларнинг янги тўлқини бошланди. Намойишчилар: “Ягона ватан, ягона миллат, ягона давлат” деб жар солдилар. Энг машҳур шиорлардан бири “Мамлакатни қутқарамиз, Германияни бирлаштирамиз” – шиори янгради.

1989 йил феврал ойида тузилган коалицион ҳукумат ГДР ва ГФРни бирлаштиришнинг уч йиллик режаси ва иқтисодий ислохотлар дастурини ишлаб чиқди. Бироқ ГФР канцлери Гельмут Колл кўпчиликка маъқул бўлган Германияни тезликда бирлаштириш шартларини илгари сурди. Кўпчилик партияларнинг иттифоқи саналган “Германиянинг бирлиги учун” блоки Г.Коллни қўллаб қувватлади ва у 1990 йил мартада ГДР “Халқ Палатаси” сайловларида ғолиб бўлди²⁹.

1990 йил май ойида эса янги ҳукумат ГФР билан иқтисодий ва валюта иттифоқи ҳақида, августда эса Халқ партияси ГДРнинг ГФР билан 1990 йил охиригача бирлаштирилиб бўлиш ҳақидаги қарорни қабул қилди. Сентябр ойида эса “2+4”нинг давомли музокараларида бир томондан ГДР ва ГФР, иккинчи томондан эса Совет Иттифоқи, АҚШ, Буюк Британия ва Франция, икки герман давлатини бирлаштириш шартлари ҳамда муддати, яқин кўшничилик, ҳамкорлик муносабатлари, Совет Иттифоқи кўшинларини ГДР худудидан олиб чиқиб кетиш ҳақида келишиб олишди.

Германиянинг бирлашуви - дунё аҳамиятига молик воқеадир. Бу – Совет Иттифоқининг немисларнинг ягона Германияга бирлашишга бўлган интилишига қаршилик кўрсатиб бўлмайдиган, деб ҳисоблаши туфайли содир бўлди.

Бирлашув - ҳукмрон партиялар ХДИ/ХСИ ва ЭДП ҳамда федерал канцлер Гельмут Коллнинг оммалашуви янада ошишига олиб келди, Г. Коллни 1871 йилда Германияни бирлаштирган Бисмаркка тенглаштиришар, ҳатто унга ортиқ баҳо беришарди: Бисмарк Германияни «темир ва қон»

²⁹ Семиряга М. И. Как мы управляли Германией: Политика и жизнь. Москва, 1995. – С. 357.

билан, Колль эса битта ҳам ўқ узмасдан бирлаштирди»³⁰.

1990 йил декабрида бундестагга сайловларда 60 миллион сайловчи (48 миллион ГФРдан, 12 миллион ГДРдан қатнашди, ХДИ/ХСИ 662 ўриндан 319 тасини, ЭДП–79 ўринни эгаллаб, бошқарувчи коалиция мутлоқ кўпчилик овозга эга бўлди. Социал–демократлар 239 та мандат олишган бўлса, қолган ўринларни «Яшиллар» партияси ва ГСБП урнига келган демократик социализм партияси вакиллари эгаллашди ³¹ . Таркибида Собик ГДР вакиллари ҳам бўлган Колль ҳукумати ҳокимиятни сақлаб қолди.

1985 йилгача ГФРнинг Одер–Нейсе дарёси бўйлаб чегарасининг тан олиниши ва 1975 йилги Хельсинки актининг имзоланиши Совет Иттифоқи дипломатиясининг муваффақияти Иккинчи Жаҳон уруши якунларини мустаҳкамлаш бўйича деб баҳоланди. М.Горбачёв даврида (1985–1991 йиллар) Германияни бирлаштириш зарурияти ҳақидаги тезис биринчи режага чиқди.

1989–1990 йиллар воқеалари иккинчи жаҳон уруши тарихининг охириги нуқтаси бўлди. Худди шундай воқеалар ғарбда ҳам кузатилди.

Ҳар йили май ойининг бошларида АҚШ, Франция, Буюк Британия давлат раҳбарлари Германия билан ғолиб давлатлар ўртасида тинчилик сулҳининг йўқлиги ва Берлин деворини олиб ташлаш зарурияти ҳақида ритуал қилардилар. ГФР, ГДР ва Ғарбий Берлин ўртасидаги қарама–қаршилиқлар йиғиндиси Европада янги уруш бошланишига сабаб бўлиш эҳтимоли борлигини экспертлар тасдиқладилар.

Бундан ташқари аҳолининг Шарқий Берлиндан оммавий қочишлари авж олди. Ҳукумат ҳам қочоқларга нисбатан кескин чоралар қўллай бошлади. Ҳар қандай чоралар ҳам норози халқнинг Ғарбий Берлинга қочиш ўтишларини тўхтатиб қололмади. Бунда қочоқлар ҳатто канализация қувурлари ва ер ости йўллари орқали ўтишдан ҳам қайтишмади.

³⁰ Ахтамзян А. А. Объединение Германии или аншлюс ГДР к ФРГ. Москва, 1994. – С. 76.

³¹ Урьяс Ю. П. Механизм государственной власти в ФРГ. Москва, 1988. – С. 136

Биргина 1964 йил октябрь ойида ер ости йўлларининг узунлиги 145 метрни ташкил этиб, улар орқали қочиб ўтганлар сони 57 нафарни ташкил этди³². Ҳатто қочишнинг ажабтовур усулларидадан фойдаланилади. Бир немис оиласи уй тоmidан сим аркон ёрдамида тушиб, шаҳарнинг нариги томонига роликли конькида қочиб ўтаётган пайтида соқчилар³³ томонидан отиб ташланади.

Расмий ҳужжатларда қайд этилишича 1961 йил 13 августдан 1989 йил 9 ноябргача Берлин деворини кесиб ўтишга ҳаракат қилганлиги учун 125 нафар одам отиб ташланган³⁴. Аслида бу кўрсаткич анча юқори эканлиги ва аниқ рақамлар номаълумлиги айтиб ўтилади.

“Берлин девори” 28 йил, яъни 1961 йил 13 августдан 1989 йил 9 ноябргача миллатни иккига ажратиб турди. Девор қурилишининг аянчли оқибатлари ҳали–ҳануз немис халқи хотирасидан ўчмаган ва Германия халқининг оғир синоатли қора кунларини эслатиб туради.

1989 йилда ГДРда инқилоб бошланди. Бу ерда демократия тикланди. Инқилобнинг биринчи кунларидаёқ Берлин девори бузиб ташланди. Бирлашиш кутилмаганда ҳамма учун амалий вазифага айланди. ГФР конституциясида Германиянинг бирлашиши Шарқий Германия ерларининг ГФРга қўшилиши сифатида назарда тутилган эди. Бу ГДР давлат сифатида тугатилишини англатарди. ГДР раҳбарияти бирлашишни икки давлатнинг конфедератив иттифоқи сифатида амалга оширишга ҳаракат қилди. Бироқ 1990 йил мартда бўлиб ўтган сайловда христиан демократлари бошчилигидаги нокоммунистик муҳолифат ғалаба қозонди. Улар Германияни ГФР негизида бирлаштириш тарафдори эди.

1989 йил 9 ноябрь, яъни деворнинг бузилиши куни, Европа ҳаётидаги бурилиш нуқталаридан бири сифатида тарихга кирди. Деворнинг бузилиши демократия ғалабаси ва шахс эркинлигининг ёрқин исботи бўлди. Европа

³² Штраус Ф.Й. Воспоминания. – Москва, 1991. – С. 97.

³³ ГДР соқчилари Берлин деворининг 46 километрини кўриқлашган

³⁴ Штраус Ф.–Й. Воспоминания. – Москва, 1991. – С. 118.

Иқтисодий Ҳамкорлиги олдида жиддий муаммолар пайдо бўлди, чунки Бирлашган Германия шарқий қисмининг бу ҳамкорликка аъзо бўлиб кириши учун юридик асос яратиш лозим эди. Бироқ, Ғарб Германиянинг бўлинишини бошиданок мутлақо тан олмаганлиги сабабли, собиқ ГДР Европа Иқтисодий Ҳамкорлигига аъзо мамлакатлардан бирининг таркибий қисми сифатида кирди.

Собиқ ГДРнинг ўзининг 17 миллионлик аҳолиси билан Европа Иқтисодий Ҳамкорлигига яшин тезлигида кириб келиши жиддий сиёсий муаммоларни туғдирди. Уларни зудлик билан бартараф этиш зарур эди. Аммо Германия интеграция йўлидан шахдам бораверди ва канцлер Г. Коль мамлакатнинг демократия тамойилларига содиқ эканлигини асосли равишда таъкидлади. Чунки ҳар қандай метаморфоза³⁵ ларга қарамасдан, Германия Европадаги ва жаҳондаги энг ривожланган давлатлардан бири бўлиб қолаверди.

Ушбу вазият 1989 йил воқеаларигача сақланиб қолган эди. Шарқий Германиядаги режимнинг қулаши Берлин шаҳарининг тез ва қутилмаганда бирлашувига олиб келди.

1989 йилнинг 9 ноябрида Берлин девори қулагандан кейин Бранденбург дарвозаси ҳам очилди ва 1961 йилдан буён биринчи марта шаҳар ҳар иккала қисмида яшовчи аҳолиси бутун Берлин бўйлаб эркин ҳаракат қилиш имкониятига эга бўлди³⁶.

1989 йил 1 июндан ГДРда ғарбий Германия маркази жорий этилди³⁷. 1989 йил 31 августда ГДР ҳудудидаги олти ерда маҳаллий сайловлар ўтказилди. Германиянинг бирлашувини тўрт давлат – Совет Иттифоқи, АҚШ, Буюк Британия ва Франция билан келишишгина қолди. Совет

³⁵ Метаморфоза–ривожланиш натижасида бошқа кўринишга ўтиш, бошқа тусга кириш, айланиш.

³⁶ Ференбах О. Крах и возрождение Германии: Взгляд на европейскую историю XX века / Пер. с нем. Г. Сахацкого. Москва, 2001. – С. 68.

³⁷ Цедилина Е. Объединение первый этап // МЭ и МО. 1990. – С. 38.

Иттифоқи Германиянинг бирлашишига розилик билдирди, унинг бетарафлигини шарт қилиб қўйди. Бу талабни барча тарафлар рад этгач, у ён берди ва Германиянинг бирлашишига ва Шарқий Германиядан Совет Иттифоқи қўшинларини олиб чиқиб кетишга розилик билдирди.

1989 йил 12 сентябрда Германиянинг бирлашиши масаласини узил–кесил ҳал қилиш тўғрисида Шартнома имзоланди.

1990 йил 3 октябрда Шарқий Германия худудида ГФР байроқлари кўтарилди ва ГФР Конституцияси собиқ ГДР худудида ҳам жорий этилди³⁸. Бунда ГФР, ГДР, Совет Иттифоқи, АҚШ, Буюк Британия ва Франция давлатлари ўртасида вазиятни барқарорлаштириш билан боғлиқ масалани узил–кесил ҳал этиш тўғрисида тузилган кўп томонлама Битим Германияни бирлаштиришнинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилди. ГДРнинг ГФРга қўшилганлиги тантанали равишда эълон қилинди.

1990 йил 9 ноябрда Бонн шаҳрида ГФР ва Совет Иттифоқи ўртасида ҳамкорлик шартномаси имзоланди.

1994 йил охиригача ГДР худудидан Совет Иттифоқи армияси олиб чиқилиши ҳақида келишиб олинди³⁹.

1990 йил 19 ноябрда Париж хартияси “Тўсиқларсиз Европа” тушунчаси ҳақида таъкидлаб ўтди. ГФР тўрт йил ичида ҳарбий кучларини 370 000 кишига камайтирилиши керак эди⁴⁰.

ГДР ва ГФР ўртасидаги чегаранинг очилиши шарқий Германия товарлари ғарб маҳсулотларини сиқиб чиқарди. Аҳоли умумий пул бирлигини талаб қила бошлади. Ниҳоят Бундесбанк эҳтиёткорлик билан шарқий Германия немис маркасини тан олди. Шу билан бирга ғарбий Германия маркаси ҳам шарқий Германияда муомалага кирди.

³⁸ Handbuch der deutschen Einheit 1949–1989–1999 / Hrsg. von W. Wetdenfeld. Bonn, 1999. – S. 167.

³⁹ Петелин Б. В. Объединение Германии 1989–1990 гг.: историографический аспект // Новая и новейшая история. 2003. № 1. 147 с.

⁴⁰ Ўша асар. – Б. 162.

1989 йил Гельмут Коль 10 босқичдан иборат бўлган бирлашув дастурини таклиф қилди, Шарқий Германия аҳолиси эса буни тамоман рад этди⁴¹.

Бирлашиш жараёни 1990 йил 3 октябрда тугади⁴². Қачонки Г.Коль ташқи ишлар вазири Ханс Дитрих Гейншер ва Совет Иттифоқи президенти М.Горбачев янги Германия қуроли кучлари 346 минг кишидан ортмайдиган армияга эга бўлсагина ва мазкур армия НАТОдаги аъзолигини давом эттиради⁴³. Совет Иттифоқи армиясининг қайтиб кетиш харажатларини ГФР ўз зиммасига олади.

1989 йил Берлин деворининг йиқилиши икки тузумдаги давлатнинг бирлашуви нафақат иқтисодий, балки ғоявий жиҳатдан ҳам қарашлари турлича бўлган давлатнинг бирлашиши осон кечмади⁴⁴.

1994 йилга келиб 15 мингдан ортиқ фирма ва уларнинг филиаллари хусусийлаштирилди. 3500 дан ортиқ корхоналар ёпилди⁴⁵. Шарқий Германиядаги юзлаб корхоналар бозор иқтисодиёти “ўйинлар”ига дош беролмай ёпилди.

1991 йил Германиянинг ҳар бир фуқароси ГДРнинг махфий полицияси ахборотларига йўл топди⁴⁶.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Германия тарихида Веймар Республикасида, ўнг кучлар миллатчиликка, сўл кучлар эса байналминалчиликка эътиборини қаратганлигини кўрамиз. ГФРда канцлер Конрад Аденауэр сиёсати ғарбга нисбатан интеграцияни кучайтириш

⁴¹ Проблематика "единства нации" в западногерманской литературе 80–х гг. (отв. ред. Б. С. Орлов). Москва, ИНИОН, 1989. – С. 204.

⁴² Филитов А. М. Германский вопрос: От раскола к объединению: Новое прочтение. Москва, 1993. – С. 122.

⁴³ Фролов С. К. Политика консервативно–либеральной коалиции ФРГ в отношении объединения Германии в 80–е годы. Дисс. на соиск. ученой степени кандидата историч. наук. Москва, 1991. – 29 с.

⁴⁴ Ўша асар. – Б. 25.

⁴⁵ Цедилина Е. Объединение первый этап // МЭ и МО. 1990. – С. 174.

⁴⁶ Лангут Г. «Немцы в поисках безопасности». Москва, 1995. – С. 282.

тарафдори бўлган. Сўл кучлар, яъни социал демократлар Курт Шумахер ва унинг вориси Эрих Оленхауэр миллийликка ва икки Германиянинг бирлашувига урғу беришган.

Германия тарихи ва “совуқ уруш” тарихи 1949–1990 йилларда бир–бири билан қатъий боғланган эди. Мазкур давлатнинг иккига бўлиниши АҚШ ва Совет Иттифоқининг ҳамкорлик алоқаси меваси эди.

1968 йил шарқий Германия ҳукумати эълон қилдики, тилдан ташқари ГДР ва ГФРни боғлаб турадиган умумий нарса йўқ эди. Бу янги доктрина умумий немис тарихини ҳам инкор қилган эди.

ГСДП 1955 йилда ГФРнинг НАТОга аъзо бўлишига асосий ташаббускорларидан бўлган⁴⁷.

Ғарбга бўлган интилиш 1966 йили ҳукумат “Катта иттифок” қа кирди, орадан уч йил ўтиб биринчи социал–демократик федерал канцлер Вилли Брандт “янги шарқий сиёсат” лойиҳасини ишлаб чиқди. Унга кўра ГФР шарқ ва ғарб ўртасида илиқлик пайдо қилди.

1971 йили Берлинда тўрт томонлама битим юзага келди. Икки Германиянинг бирлашувига бу шахс жуда катта хисса қўшди дейиш мумкин. Германия бирлигининг шаклланиши ГФР давлатининг расмий мақсади эди.

1980 йиллар Совет Иттифоқида ва Шарқий Европада сиёсий ўзгаришларнинг бошланиш даври мумкин. Масалан, Польшада “Солидарность” мустақил касаба уюшмасининг пайдо бўлиши ва бу ҳаракатнинг амалга оширилган ишлари аҳамиятга эга.

1985 йил Совет Иттифоқида ҳокимият тепасига М.Горбачев келди. Совет Иттифоқи коммунистик партиясининг янги бош котиби 1987 йилда тўғридан тўғри инқилобий фикрни ўртага ташлади: Демократия бизларга сув ва ҳаводек зарур. Бу фикр Польша, Венгрия, Чехословакия ва ГДРда инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари учун йўл очиб берди.

⁴⁷ Орлов Б. С. Эволюция концепции социализма в программных документах СДПГ. Москва, 1990. – С. 106.

1987 йил кузида шарқий Германия давлатидаги норозилик намоишлари шундай куч билан кўзгалдики, коммунистик режим ўз жонини ҳарбий интервенция билангина қутқариб қолиш мумкин эди, аммо М.Горбачев бунга тайёр эмас эди⁴⁸.

⁴⁸ Патрушев А.И. Германская история: через тернии двух тысячелетий». Москва, 2007. – С. 342.

II боб. Европа Иттифоқининг мақсад ва вазифалари

2.1. Германия ва Европа Иттифоқи ҳамкорлик босқичлари

Европа Иттифоқи бугунги кунда аниқ, геосиёсий ва иқтисодий тамойилларга амал қилувчи, ўз манфаатлари ва обрўсига эга қудратли иттифоққа айланган. XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида Европа Иттифоқи ҳар томонлама жадал ривожланди ва АҚШ, Россия, Хитой, Япония сингари етакчи мамлакатларга ҳам таъсир эта олувчи ўзига хос ҳамжамият даражасига кўтарилди. Бугунги кунга келиб, Европа Иттифоқи китъанинг шарқига томон жуда тез кенгаймоқда. Ҳатто яқин-яқингача Россия таъсири остида бўлган Украина ва Грузия каби давлатлар ҳам иттифоққа аъзо бўлиш ниятини яширишмаяпти. Сабаби Европа Иттифоқи ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий жиҳатдан ривожланишда давом этмоқда. Европанинг сиёсий манфаатлари кўп ҳолларда АҚШ ва Россия манфаатларига тўқнаш келишини кузатиш мумкин. Масалан, Россия ҳозирда Иттифоқдаги кўплаб давлатларни газ билан таъминлайди ва Европа Россия билан доимий яхши муносабатларни сақлаб туришдан манфаатдор. Лекин сўнгги пайтларда Россия Англия билан дипломатик алоқаларни қисқартирди. Россия ва Англия муносабатларидаги совуқчилик ва бундай кескинликка ким сабаб бўлгани ҳақида узоқ баҳслашиш мумкин. Лекин шуни тан олиш жоизки, Россия ва Англия қарама-қаршилиги Европа Иттифоқи геополитик манфаатларига путур етказиши аниқ. Чунки Англия Россия элчихоналарини ёпаётган бир пайтда, Франция, Германия, Италия каби давлатлар Россия билан алоқаларни мустахкамлаш йўлидан бормоқда. Бу эса Европа Иттифоқидаги ички зиддиятларни кучайтириб, ўзига хос “шаффоф” сиёсат ва иқтисодга эришиш йўлидаги режаларни барбод бўлишига олиб келиши мумкин.⁴⁹

Европа Иттифоқи ва АҚШ ўртасидаги муносабатларнинг қанчалик мураккаб экани Американинг Ироққа қарши олиб борган урушининг дастлабки босқичида яққол кўринди. Терроризм ва тоталитар Ироқ

⁴⁹ Ягоднов П. Политика нового канцлера// Немецкая волна, 11.2.2007

сиёсатига қарши Ж.Буш билан бирга жангга кирган Европа давлатлари дастлаб тўғри йўлни танлагандай эдилар. Аммо Ироқ компанияси боши берк кўчага кириб қолиб, Боғдодда АҚШ денгиз пиедалари қаторида европалик контингент аскарлари ҳам халок бўла бошлагач, бир қатор кўҳна қитъа давлатлари иттифок парламенти қарорини кутиб ўтирмай, ўз аскарларини Ироқдан олиб кета бошладилар. Охир оқибат доим Америка томонида бўлган Буюк Британия ҳам Ироқ компаниясидан чиқиб, АҚШни ёлғиз қолдиришга мажбур бўлди.

Бугунги кунда АҚШ ва Россия муносабатларидаги совуқчилик Европа Иттифоқини яна тушунурсиз ахволга солиб қўйди. АҚШнинг Ракета хужумига қарши химоя тизимини дастлаб кўкларга кўтариб мақтаган ва мўмай фойда эвазига уни ўз худудида ўрнатишга бажонидил рози бўлган европалик сиёсатчилар энди Россиянинг газни ўчириш баҳонасидаги кўрқитишларидан кейин нима қилишни билмай қолишди. Орада Польша ва Чехия каби давлатларнинг сарсон бўлгани қолди. Европа Иттифоқининг тарихини ўрганиб, унинг тамойилларини тушуниш натижасида шу нарса аён бўлдики, Европа Иттифоқи келишувчанлик ва юридик нормаларга асосланган аниқ тизимдан иборат.⁵⁰

Давлатлар орасидаги ҳар қандай муносабатларни шу давлатларнинг ўзлари Ҳамжамият орқали бошқаришади. Бу ташкилот инсоний жамият ривожининг янги бир босқичини белгилаб берди. Давлатларнинг кейин эса давлатлар тизимининг пайдо бўлиши ва улар томонидан нафақат бир ёқлама балки ўзаро алоқаларнинг ривожланиши халқаро ҳуқуқ ва Европа Иттифоқининг пайдо бўлишига олиб келди. Европа Иттифоқида ҳар бири ўз суверенитетига эга давлатлар манфаати асосий ҳисобланади. Давлатлар ўзаро келишувлар йўли билан халқаро ҳуқуқ нормаларини тузиб, турли ҳукуматлараро ташкилотларни бунёд этишади. Халқаро системанинг бир

⁵⁰ Шевченко И. Теория и практика построения социального рыночного хозяйства России – М., 2007, с-122-127

меъёрда ишлаши ҳам айнан давлатларга боғлиқ. Ташкил этилган Ҳамжамият орқали сиёсий, иқтисодий, илмий-техник ва маданий муносабатлар изга солинади. Европа Иттифоқининг мавжудлиги халқаро муаммоларни ечишда маълум кафолатлар беради. Европа Иттифоқи доим таркибидаги суверен давлатларнинг мустақил манфаат ва ҳуқуқларидан келиб чиққан ҳолда фаолият юритади.

У ёки бу масалаларни ҳал қилишда томонлар барча иштирокчиларнинг қонуний манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, тенглик ва адолат нормаларига амал қилган ҳолда керакли қарорларни қабул қилишлари кўзда тутилган. Умуман, инсоният ривожининг энг катта ўзига хослиги техника тараққиёти, ҳамма халқларнинг ижтимоий ва маданий ҳаётини доимий равишда ривожлантириб боришдан иборатдир. Айнан шунинг учун халқаро алоқаларга доим катта аҳамият берилади. Европа Иттифоқи ўз фаолияти давомида халқаро муаммоларни халқаро ташкилотларни тузиб, қурол-яроқсиз ҳам ҳал этиш мумкинлигини кўрсатмоқда. Европа Иттифоқининг дунё миқёсида катта сиёсий кучга айланиши унинг таркибидаги давлатларнинг халқаро муносабатлардаги қарама-қаршиликларни тинч йўл билан ҳал қилиш имкониятини оширди. Сиёсатчилар: “Европа Иттифоқининг ташкил этилиши глобаллашув жараёнини янада тезлаштириб, халқлар яқинлашувининг рамзига айланди”, - дея эътироф этишлари бежиз эмас. Бугунги кунда халқларни қийнаётган табиий ва технологик муаммоларни давлатлараро кенгаш ва алоқалар йўли билан ҳал қилиш яхши халқаро анъанага айланди.

Европа Иттифоқи мисолида биз Ғарбий Европанинг 15 та давлатининг худудий, ижтимоий ва иқтисодий ҳамдўстлигини кўрдик. Бу давлатлар: Франция, Германия, Италия, Бельгия, Нидерландия, Люксембург, Буюк Британия, Дания, Ирландия, Греция, Испания, Португалия, Швеция, Финляндия ва Австрия.

Европа Иттифоқининг расман эълон қилинган мақсадлари

қуйидагилардан иборат:

1.Қатнашчи давлатлар ўртасидаги савдо-сотиқ муносабатларида мавжуд ҳамма чекловларни секин-аста йўқотиш.

2.Бошқа давлатлар билан ҳам савдо алоқаларида умумий божхона тарихини жорий этишга уриниш.

3.Одамлар, капитал ва хизматларнинг эркин ҳаракатланишига таъсир қилувчи тўсиқларни йўқотиш.

4.Транспорт,халқ хўжалиги, солиқ,қонунчилик,сиёсат соҳасида умумий йўналишларни топиш.

Германиянинг бирлашув жараёни Европа мамлакатларининг интеграциялашувига, яъни иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан ўзаро уйғун тарзда ривожланишига сезиларли даражада таъсир кўрсатди. Интеграциялашув модели шаклланиб, унинг ривожлантириш тенденцияларини яратиш учун имконият туғилди. Европа Иттифоқининг юзага келиши, айтилган пайтдагидек куч-қудратга, ўзининг таъсир доирасига эга бўлиши учун ушбу ҳолат калит, яъни очқич вазифасини ўтади. Шу ўринда савол туғилади: Хўш, йигирма биринчи асрда Германия Федератив Республикасининг ташқи сиёсий вазияти, позицияси қандай бўлади? Далат ўз манфаатларини ҳимоя қилиш, шунинг баробарида йирик державалар сафида ҳам ўзи учун “нон борлиги”ни кўрсатиб қўйиш учун қандай фаолият олиб бориши мақсадга мувофиқ? Янги Германия янги дунё тузилиши қаршисида ҳал қилувчи кучга эга бўлган бирор ўринни эгаллай оладими?

Бу саволларга жавоб бериш учун албатта бир қатор мутахассислар фикри, мулоҳазалари билан танишиб чиқиш мақсадга мувофиқ. Француз политологи Энн Мери Ле Глоанек Эберт фонди томонидан мунтазам чоп этилиб бориладиган “International politik und gesellschaft” журналида “Совуқ урушдан кейинги Германия ташқи сиёсати: Ўзбекистонга сазовор фаолият” мақоласи билан иштирок этиб, бу ҳақдаги ўз қарашларини ўртага ташлайди. Албатта бу қарашлар айнан хориж вакилининг бир томондан қараганда

холисона муносабатларини ифода этганлиги билан диққатга сазовор. Жаноб Глоанек Германия бирлашувидан сўнг кўпчилик шарҳловчилар тили билан айтилган мамлакат ташқи сиёсати аввалги айро фаолиятга қараганда янгиланганлиги, иқтисодий ўсиш, мавқеан бир қатор державалар билан бемалол куч синаша олиш салоҳиятига эга бўлганлигини эслатади. Шунга карамай Германия ташқи сиёсатдаги имкониятларини кескин бурилишлар, ўзгаришлар қилишга сарфламаганлигини ҳам эътиборидан четда қолдирмайди. Чунки, кескинликдан Германия, немис халқи катта талофат кўриб улгурган, “сутдан оғзи куйган” эди. Биринчи жаҳон уруши, иккинчи жаҳон уруши бу мамлакатлар бошига кўп кулфатлар келтириши билан бирга, бутун жаҳон тинчлигига ҳам раҳна солган эди. Шу боис ҳам олиб борилган ўзаро музокаралар натижасида, Германия ислохотларни кескин амалга ошириш фикрини маъқулламади. Европа ва Атлантика тузилмаларидаги давлатлар интеграциялашув жараёнини кузатган экспертлар, Германия ислохотларни аста-секин, изчиллик билан олиб бориш қафолатини беришди. Бу жараёнда Ғарбий Германиянинг халқаро институтлар билан ўзаро уйғунликда шаклланган иқтисодий ва сиёсий маданияти ҳам ҳисобга олинаяпти. Европанинг кичик бир қисмидаги бирлашув кейинчалик катта бирлашувлар учун йўл очиб берганлигини айтиш ўринли. Тўғри, ушбу бирлашувлар айнан давлат, қонуний бир хиллик, бир хил чегара асосида юзага келмаган бўлсада, ўзаро ҳамкорлик, бир кутбли дунё, яъни АҚШ мисолидаги гегемонликка қарши иттифоқликни юзага келтирди. Шунингдек, Германиянинг айнан АҚШ билан ҳамкорлигини, бу ҳамкорлик аввалдан ғарбий Германия воситасида амалда бўлсада, янгича дўстликка асосланган ҳамкорликни таъминлади. Европа Иттифоқи ва НАТО мисолида ушбу ҳолатнинг бугунги кундаги фаолиятини кузатишимиз мумкин. Ушбу иттифоқ Германиянинг геополитик имкониятларини янада оширди. Нацистлар Германиясининг иккинчи жаҳон урушидаги мағлубиятидан сўнг мамлакат ғарбий институтларидаги интеграция орқали ўз мустақиллигини тиклаш учун

имконияти қолмаганди. Давлат раҳбарлари ушбу ҳолда бирор натижага эришишдан, яъни ташқи сиёсий курашларда муваффақият қозонишдан умидларини узиб бўлишганди.⁵¹ Европа ва атлантика тузилмаларидаги бирлашмаларга аъзолик туфайли ушбу мамлакат ўз кучини жидди мустаҳкамлади. Айниқса Германия иқтисодиёти тез орада ўзининг барқарор тизимларига эга бўла бошлаганди. У ишлаб чиқаришга катта эътибор бераётган, саноатлашган мамлакат сифатида Европа иқтисодининг ялпи ўринларини банд эта бошлади. Натижада Германияга бўлган қизиқиш, янада тушунарлироқ қилиб айтганда Германиянинг ташқи сиёсатидаги нуфузи ҳам ўсди. Бундан ташқари мамлакат қуролли кучларига бўлган эътибор ҳам давлат раҳбарларининг диққат марказида бўлди. Зеро, ташқи сиёсий вазиятларда сўз айта олиш имконияти исталган мамлакатнинг ҳарбий салоҳияти, замонавий қурол яроқларга, ҳарбий техника воситаларига эгаллиги билан ўлчанади. Замонавий Германия Федератив Республикасининг қуролли кучлари Европа қитъасидаги энг фойдали ва кўп сонлилиги билан аҳамият касб этди.

Ҳарбий Германиянинг кўҳна қитъадаги асосий ҳамкори АҚШ эканлиги, НАТОнинг фаол аъзоси сифатида ҳаракатланиши уни Ҳарбий Европадаги қувватли кўшнилари ва ССРдан ҳимояланишида асосий роль ўйнади. Аста секинлик билан Европадаги катта-кичик давлатлар, АҚШ ва Франция, Шарқ ва Ҳарб ўртасидаги алоқаларда Ҳарбий блок билан интеграцион стратегик ҳамкорлик туфайли Ҳарбий Германия дипломатияси тобора катта вазифаларни зиммасига олган кўприкка айланиб борди.

1998 йилда Германия федератив республикаси ҳукуматига қизил-яшил коалиция Герхард Шридер ва Йюшка Фишернинг келиши мобайнида мамлакат ташқи сиёсати бир қатор муаммолар қаршисида турар эди. Германия канцлери ва қизил-яшил коалиция лидери Шридер сўнгги эллик йилдаги мамлакатни державалар қаторида тан олиш мумкин бўлган немис

⁵¹ Павлов Н. Внешняя политика Берлинской республики, М. 2006 г. Ст. 82-91.

давлатининг биринчи раҳбаридир. Социал демократлар ва яшиллар коалицияси бошқаруви жараёнида бир томонлама қадамлар тенденциясида Германия федератив республикасининг ташқи сиёсий фаолияти янада кенгайди...⁵²

Бу ерда бир томонда Германия Федератив Республикаси(ГФР) ҳукумати, федерал ерлар ва немис бизнеси ўртасидаги жиддий зиддиятлар, бошқа томондан Европа комиссияси, катта доирадаги социал-иқтисодий масалалар, интеграциялашув ва ташқи сиёсий акциялардаги иштироки, АҚШ билан Ироқдаги Иттифоқи хусусида гап кетяпти. Бу ўзгаришларга немис ташқи сиёсатидаги бир қатор факторларнинг амалда қўлланиши ёрдам берди. Биринчидан, 1990 йилларда шарқий ерлардаги моддий ва номоддий ресурсларнинг қисқарганлиги натижасида Германия ҳукумати ташқи сиёсий сферада ўз фаолиятини ҳимоялаш мақсадида катта куч сарфлашига тўғри келди. Натижада бу майдонда манфаатларини ҳимоя қилиш учун курашиш имкониятлари қисқарди. Германия бирлашувидан кейин унинг ташқи сиёсий стратегиясига “заиф гегемонлик” сифати тақалди. Бундан ташқари, ГФРнинг ташқи сиёсий аренада бутуневропа манфаатларини ҳимоя қилиш имконияти сезиларли даражада пасайди. Ҳатто, ГФР ўзининг миллий ва ҳудудий манфаатларига ҳам маълум вазиятларда “қўл силкиди”. Янги немис бошқарувининг амалда изчиллик билан жорий этилиши эса тез орада мамлакатнинг ташқи сиёсий нуфузини оширди. Ички сиёсий характердаги идрок ва янги шаклланган ташқи сиёсий йўналиш ГФР фаолиятига катта таъсир кўрсатди. Германия бирлашуви туфайли федерал ерлар сони кўпайди, шунингдек унда сиёсий, социал-иқтисодий, маданий турли туманлик асосида шаклланган ўзига хос дастур, аниқроғи ивожланиш дастурига хизмат қиладиган ташқи сиёсатчилар минтақада муҳим қарор ва ечимлари билан ташқи сиёсий фаолиятининг ўсишига ҳисса қўшмоқда. Оддийгина 1960-1980 йиллар билан солиштирганда унинг манфаатларини ҳимоя қиладиган

⁵² Россия очень недовольна// Эксперт. №7. 19 февраля 2007

гурухлар сони айни пайтда жуда катта қисмни ташкил қилади...

Бундан ташқари, Германия ишига европалик амалдорларнинг аралашуви аҳолининг нафратига, душманлик кайфиятининг туғилишига сабабчи бўлмоқда. Бу бежиз эмас албатта, Европа Иттифоқининг кенгайиши билан боғлиқ вазият унга тайёр бўлмаган аҳоли учун бир қатр қийинчиликларни юклади. Мамлакатдаги иқтисодий ресурсларининг камайиши ушбу кайфиятнинг оммавий тус олишига имкон берди. Европа Иттифоқига аъзо бўлган давлатларнинг йигирма бештага қадар кенгайиб бориши сабабли собиқ Европа интеграциясининг двигатели франк-герман альянсининг заифлашуви тенденциялари кўзга ташланди. Бу заифлашувга Ғарбий ва Шарқий Европадаги давлатларнинг Ироқдаги англо-америка босқинчилик сиёсатини қўллаб қувватлагани ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Айни пайтдаги АҚШ билан ўзаро узоқлашув, катта-кичик мамлакатлар, АҚШ ва Европа, Шарқ ва Ғарб ўртасидаги немис дипломатиясининг ГФР ва Ғарбий Европа ўртасидаги воситачилик роли қийин амалга ошиши кўриниб қолди.

Чунки, бирлашган Германия фақатгина Европа қитъасидаги аҳволни яхшилаш учун куч сарфлаб, унинг тақдирини белгилай олиш қобилиятини ишга солибгина турли хил давлатлар ўртасидаги энг мақбул воситачилик ролини бажариши мумкин. Кильск халқоро алоқалар университети(ГФР) профессори Иоахим Крауз “The Washington Quarterly” журналида нашр қилинган “Кўп қутбли дунё: у европаликларга нима тақдим этади?” мақоласида бу масаладаги муаммоларга кўпчиликнинг эътиборини жалб қилади. Қизиқарли томони ушбу вазиятда Германиянинг юқорида эътироф этилган роли, ўрни, мавқеи катта ўрин тутибгина қолмай, янгича дунё тартибининг юзага келтирилишида бош роллардан бирини ўйнаши мумкинлиги ҳам илова қилинади.⁵³

Немис экспертлари фикрига кўра, Ироқдаги уруш нафақат Америка

⁵³ The Washington Quarterly, 2010th year, “About Germany’s politic process”.

маъмурияти, бошқа томондан Франция ва Германия ўртасидаги келишмовчиликларга сабаб бўлди, балки жамоатчилик, айниқса сиёсий элитанинг келажакдаги дунё қурилиши ҳақидаги қизғин баҳсларига сабабчи бўлди. Айни вақтда дунё ҳал қилувчи танлов, янги дунё тартибини кўп томонлама халқаро битимлар ва халқаро ҳуқуқ меъёрлари асосида ёки энг кучли держава АҚШ қиёфасида ягона етакчилик шаклида бошқариш масаласи Ғарбий Европа ва АҚШ шарҳловчиларини бир-бири билан кескин тўқнаш келишига сабабчи бўляпти. Бу баҳс эса дунёни янги тартибга келтириш масаласини янада мураккаблаштирди. Бунинг асосий сабаби АҚШ ва Европада кўп қутбли дунё масаласига турлича ёндошув мавжуд. Европаликлар кўп қутбли дунёга нисбатан ўзларининг мойилликларини намоён қилишяпти. Кўпчилик давлатларнинг бир битимга келиши, ҳаммасидан олдин турли хил ўзига хос қарашлар ўзаро камчиликлари бартараф этишда янги услубларни жорий этиши баробарида, халқаро муаммоларни ҳал этишда энг самарали ҳисобланади. Кўп қутбли дунё ва кўп томонлама мулоқотлар воситасида юзага келадиган глобал муаммоларни бартараф этишда энг кам зарарли ва энг кўп фойдали ечимларни таклиф қилиш имкони туғилади. Ушбу ҳолда айнан муаммо юзага келган минтақага яқин “қўшнилар”нинг фаолияти ҳам кўпроқ натижа бериши инобатга олинади. Баъзи бир америкалик тадқиқотчилар ва сиёсатчилар ҳам ўзларининг сўзлари ва илмий ишларида кўп қутбли дунё демократиянинг манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкинлигини эътироф этишган. Профессор Краузинг фикрича немис томонининг келажакдаги дунё тартиби тўғрисидаги фикрлари исталган халқаро битимларга нисбатан нотанқидий мойиллик кўрсатиши билан ажралиб туради. Бу кайфият совуқ урушга барҳам берилгандан кейин янада мустаҳкамланди. Европа Иттифоқининг кенгайиши ва мустаҳкамланиши Германия Федератив Республикасининг муваффақиятларидан бири бўлди. Шунингдек, илгариги ҳукмрон коалициянинг “Шарқий сиёсатчилар” номи билан тарихда қолган фаолияти

хам диққатга сазовор муваффақиятлардан бири бўлди. Куч қўллаш сиёсати ташқи сиёсатда энг шубҳали ва жиддий асосга эга бўлмаган услуб эканлиги сир эмас. Ўзидан кучсиз давлат ҳақ-ҳуқуқларини поймол этишнинг бундай кўриниши жуда катта талофотлари билан фойдадан кўра кўпроқ зарар келтиради. Куч қўллаш сиёсатининг бундай оқибатларга олиб келиши албатта бир томонлама гегемонликка асосланган дунёнинг муҳим камчиликларидан бири саналади. Ўзга томонлар билан музокаралар олиб бормаслик, маслаҳатлар, томонлар позициялари ва ҳолатларини ҳисобга олмаслик янги дунёнинг қарамликка асосланиши билан боғлиқ бўлиб, эркинликнинг ҳар қандай шаклига зид келади. Бу мулоҳаза эса ўз-ўзидан бир томонлама гегемонлик янги аср учун хавф туғдиришини кўрсатиб турибди. Баъзан, мутахассислар терроризм, наркосавдо, қурол-яроғнинг оммавий тарқатилишига қарама-қарши курашда АҚШнинг фаолиятини юқори баҳолашади. Ягона гегемонликни оқлашга уринишади. Лекин бу очиқчасига кўп кутбли дунёнинг ҳамкорликдаги яққол кўриниб турган муваффақиятларини инкор этиш билан баробар бўлади. Халқаро ҳуқуқ ва музокаралар, ўзаро маслаҳатлашувларга асосланиб чора-тадбирлар қўллаш натижасида ГФР бугун Европа Иттифоқи билан ҳамкорликда ва бошқа шаклда олиб бораётган сиёсатининг муаммолар ечимидаги асосий қуроли бўлаётгани сузимизнинг далилидир...

Германия ташқи сиёсий фаолиятига назар ташлар эканмиз ўз навбатида мамлакат манфаатига хизмат қилувчи ҳар қандай ҳолатда ўз сўзини айтишга эътибор бераётганига гувоҳ бўламиз. Масалан, Тунис ва Мисрда юз берган оммавий норозилик ҳолатларида ҳам Германиянинг ўзига хос ҳаракати эътиборимиздан четда қолмайди. “Dutchland” журнали Германиянинг ушбу вазиятга нисбатан муносабатини эътироф этаркан, ташқи кузатувчилар учун янгича мулоҳазаларни кашф этади.

“Демократияга ўтиш” номли мақолада “Тунисдан кейин Мисрда бошланди. Араб дунёсидаги кўпчилик инсонлар сиёсий ислохотларни талаб

килиб чиқишди”, дейилади. Германия Тунис ва Мисрдаги оммавий норозилик ва халқ ҳаракати воситасидаги демократик ўзгаришни қўллаб қувватлайди. Бир неча кунлар мобайнида ушбу мавзу немис ОАВ янгиликларида асосий ўрин тутди. Интернет орқали тўғридан-тўғри уланиш ва телевидениедаги фавқулодда чиқишлар Каиредаги Таҳрир майдонида ва Тунис кўчаларидаги намойишларга бағишланди. Ушбу мавзу матбуотнинг бир неча саҳифаларини банд этди. 2011 йилнинг биринчи ҳафтасида Миср ва Тунисда юз берган ушбу ҳолат кўпчилик немисларни тўлқинлантирди ва мамлакат бўйлаб сиёсий мавзуга оид муҳокамаларга сабабчи бўлди. Худуддаги ёш авлод учун эркин сайловлар, сиёсий ва янада яхшироқ, профессионалликка асосланган ўзгаришлар уларни ҳамдардлик ва ғамхўрлик ҳислари сингиб кетган мулоҳазаларга ундади.⁵⁴ Дунёдаги кўзғолонларда жамият қатламлари орасида иштирок этган, ёнма-ён турган кўплаб шарҳловчилар нуқтаи назарида янги араб тарихида юз берган воқеалар: эркинлик учқунларининг бутун худуд бўйлаб алангаланиши дея эътироф этилди. Тунис ва Каиредаги оммавий норозиликлар авторитар режимни ағдарди. Айна пайтда иккала давлатларда ошкора сайловлар ва демократик тузилмалар учун йул очиқ бўлиши масаласи турибди. Германия Шимолий Африкадаги янги сиёсий ташаббусда ўзини ҳамкор деб ҳисобляпти. Халқаро ҳамжамият давлатлари ва Европа Иттифоқи билан биргаликда федерал ҳукумат барқарор сиёсий демократияга ўтиш ташкилотлари орқали Миср ва Тунисга ёрдам бериб турибди.

Ташқи ишлар федерал вазири мисрликлар ва тунисликлар ўзларининг келажакларини қуришлари кераклигини кайд этди. Шу билан биргаликда у шундай тушунча берди: «Европа билан бевосита қўшни бу мамлакатларда демократия оқимининг ўсганлигидан Германия ва Европа манфаатдор. Шу боис ҳам биз ўз ёрдамимизни таклиф этдик». Бу ерда гап Миср ва Тунисдаги

⁵⁴ Magazin-Dutchland, Berlin, 2010th year

«Ўтиш давридаги ҳамкорлик» ҳақида кетяпти. Германия демократик партиялар тузишга ўз ҳиссасини қўшиш, давлат асослари, адлия тизимини замонавийлаштириш, ҳалол ва очиқ ойдин сайловларни йўлга қўйиш, фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш ва эркин фаолият, мустақил ОАВни ҳимоялашни истайди. Ташқи ишлар федерал вазири Вестервелли демократик трансформация(ўзгариш)ларни қўллаб қувватлаш ниятини 23-24 февралдаги Миср ташрифида маълум қилди.

«Бу жуда ҳаяжонли дақиқа», дея қайд этди Вестервелли аҳолининг катта оқими йиғилган Таҳрир майдонидаги нутқида. Унинг сўзларига кўра айни пайтда иқтисодий барқарорликка эришиш керак. Мисрликлар учун демократия ана шу иқтисодий барқарорлик таянчи бўлиб хизмат қилади.

11 февраль куни ташқи ишлар вазири расмий ташриф билан Тунида бўлди. Ташрифи мобайнида сиёсат, иқтисод ва фуқаролик жамияти вакиллари билан учрашди. Вестервелле иқтисодий ҳамкорлик, масалан энергия ва таълим доирасидаги ҳамкорликни таклиф қилди. Тунидан Европага қочоқлар оқими ортиб бораётгани сабабли Вестервелли Европа бозорларига ҳудуддан маҳсулотлар киритишни енгиллатиш ва иқтисодий инвестициялар ёрдами орқали Шимолий Африка мамлакатларидаги яшаш шароитини яхшилашни таъкидлади. Ахир, намойишчилар уни сўзларига кўра кўчаларга нафақат «Демократия сари!» сингари шиорлар билан чиқишган, балки келгусида имкониятлар берилиши ва иш-фаолият юритиш имтиёзларини ҳам талаб қилиб чиқишган. Германия «ўтиш давридаги ҳамкорлик» қолипида Шимолий Африкадаги демократияни қўллаб қувватловчи фонд шакллантирди: яқин икки йил давомида бу фонд томонидан 3.25 евро сарфланди. Кўпгина ёшларнинг ҳаёт тарзини яхшилаш мақсадида, ишга жойлашиш имкони йўқлиги сабабли Германия профессионал таълим учун яна 8 млн. евро сарфлади. Яна 20 млн. евро маҳаллий иқтисодиётга ижтимоий ёрдам шаклида ва ҳудуддаги бизнесни ривожлантириш учун сарфлашни кўзляпти. Шунингдек, талабалар ва

ёшларни алмашиш кўзланяпти.

Журналда навбати билан шарҳланган икки мамлакатдаги ҳолатга нисбатан шарҳ, алатта Германия ҳукумати томонининг манфаатларини кўзлаб берилганлиги шубҳасиз. Маълумотлар таҳлиliga жиддий эътибор берган ҳар бир киши бунга амин бўлади. Ўз навбатида Германиянинг ташқи ишлардаги фаолиятида асосий қурол қилиб олган тамойиллари ҳам ушбу матнлар замирида ўз аксини топади. Мамлакатдаги демократик ислохотлар, аҳолининг иқтисодий ҳолати, ёшларни иш билан таъминлаш, келажакдаги тўкин ва профессионал шароитларга асосланган ҳаёт ва охириги нуқтада ўзаро ҳамкорлик...

Албатта эркин фаолиятга асосланган жамият ҳаёти қайсидир бир томонлама қараганда ривожланиш учун туртки бўлади, лекин бу даъватлар ниқобидаги йирик державаларнинг асл мақсадлари шу бўлса қани эди. Бу ердаги кескинлик, мамлакатнинг асрлар мобайнида шаклланган одатларини супуриб ташлаш масаласи, иқтисодий қарам давлат бўлиб қолиш, табиий бойликлардан ажралиш хавфи иккинчи планда яшириниб ётибди... сарфланган ҳар бир тийин учун миллионлар ўмариш ташқи сиёсатнинг асл муддаоларидан саналади. Лекин бизнинг мақсадимиз қайсидир бир давлатнинг юзини кўрсатиш эмас, балки дунёдаги ҳар бир вазиятда сергаклик билан қўллаган, қўллаётган услубларини таҳлил қилиш ҳисобланар экан мавзуга яна бошқа тарафдан нигоҳ ташлаймиз.

Германияга нисбатан “кеч қолган миллат” атамасининг қўлланиши бироз тушунарсизроқ. Тўғри, 1871 йил Германия империяси ташкил этилган пайтда аксарият “қуёш тегадиган жойлар” эгалланиб бўлинган эди. Шунга қарамай миллат ўз кучи ва иродасини намойиш этган ҳолда тезлик билан мамлакатни буюк державалар сафига олиб чиқишга эришди.

Биринчи ва иккинчи жаҳон урушлари эса ана шу миллатга хос кескин ва қатъий ҳаракатнинг амалдаги ифодаси ҳам де йиш мумкин...

2.2. Европа Иттифокининг Германия ташқи сиёсатидаги аҳамияти

Германия бирлашган давлатчилиги қайта тикланганидан бошлаб, у демократик ҳуқуқий давлат ва умуминсоний, эътироф этилган идеаллар ҳамда кадриятларга асосланган фуқаролар жамияти қуриш йўлига тушиб олди.

Германия минтақадаги йирик мамлакатлардан бири ҳисобланиб, табиий ва инсоний ресурсларга бой Европада алоҳида жўғрофий-сиёсий ўрин эгаллайди. Ўлкан табиий, минерал-ҳомашё ва интеллектуал салоҳиятга эга бўлган Германия бугуннинг ўзидаёқ Европа Иттифоқига аъзо бўлган кўпгина мамлакатларнинг иқтисодий ва савдо соҳасидаги муҳим шерикларидан ҳисобланади.

Германия Федератив Республикаси бугунги кунда умумевропа жараёнларининг фаол иштирокчиси бўлиб қолган. Биз Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик ташкилоти Хельсинки ғояларини мустаҳкамлаш учун минтақавий марказ сифатида айнан Германияни танлаганлига эътибор қаратишимиз лозим. Германия НАТОнинг “Тинчлик йўлидаги шериклик” дастуридаги иштироки ҳам тобора кенгайиб бормоқда.⁵⁵

Ҳозирги замонда Европа иқтисодий ва сиёсий аҳамияти тобора ўсиб бораётгани Германиянинг савдо-иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқаларининг ёрқин истиқболигагина эмас, ГФР билан Европа Иттифоқи ўртасидаги стратегик шериклик муносабатлари ўрнатилганлигига ҳам бориб тақалади.

Германия Федератив Республикаси ўз халқининг муносиб ҳаётини таъминлайдиган эркин бозор иқтисодиётига эга демократик очиқ давлатни шакллантириш ва оёққа турғозиш учун Европа Иттифоқи ва Европа мамлакатлари кўрсатаётган ёрдам ҳамда мададни юксак баҳолайди ва миннатдорлик билан қабул қилади, деган эди ташқи ишлар вазири Гвидо

⁵⁵ "Monde Diplomatique" 1992, ежегодный сборник

Вестервелли ўзининг Европа Иттифоқи мамлакатларидан келган аъзолар билан ўтказилган мажлисдаги нутқида. “Бугунги кунда хусусий сектор ва тадбиркорликни мустахкамлаш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, биз учун янги бўлган мулкдорлар синфини оёққа турғизиш, замонавий меъёр ва стандартларни ҳаётимизга татбиқ этиш борасида бизга кўрсатилаётган ёрдам ниҳоятда муҳимдир”...

Бу борада Европа Иттифоқидан ТАСИС дастури бўйича олинаётган ёрдамлар ҳам ниҳоятда мислсиздир.

Хамкорликнинг мақсади битта – Европа ва Германия ҳудудида барқарорлик ва хавфсизликни мустахкамлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркини кафолатлаш, аҳолининг муносиб ҳаёт кечириши учун зарур шароит яратишдан иборатдир.

2004 йилнинг бошида Европа Иттифоқи кенгаши ташқи ишлар вазирлари даражасида Германия билан бошқа давлатларнинг шериклик ва ҳамкорлик тўғрисида битим тузиш бўйича музокаралар олиб боришга қарор қилган эди. Март ойида Брюсселда бу музокараларнинг биринчи босқичи муваффақият билан ўтди. Европа иттифоқи комиссиясининг раиси Ханс ван ден Брукнинг Германияга самарали ташрифи ҳам юз берди.

21 июнь куни Флоренцияда, Европа Иттифоқига аъзо мамлакатлар давлат ва ҳукумат бошлиқлари мажлисида Германия федератив республикаси ва бошқа аъзолар билан янги мустақилликни ва ўзига хос тараққиёт босқичига эришган мамлакатлар билан Европа Иттифоқи ўртасида шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги битим имзоланди.

Маросимнинг ўзига келсак илгари бундай битимни имзолаган янги мустақил давлатлар орасида фақат Россиягина ана шундай шарафга муяссар бўлган эди.

Бу битим ўзаро муносабатларнинг мустахкам ташкилий пойдеворини кўйибгина қолмай уларни бутунлай янги даражага кўтаради ҳам.

Бу битим Германия Федератив Республикаси эга бўлган салоҳиятдан

бошқа давлатлар учун янада тўлароқ фойдаланиш имконини беради.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги мазкур битим кенг савдо-иқтисодий ҳамкорлик билан бир қаторда зарур бўлган тақдирда олий даражада сиёсий маслаҳатлар ўтказишни ҳам назарда тутди.

Имзоланган битим томонларнинг фаол шериклик асосини ташкил этишга бўлган интилишидан далолат бўлибгина қолмайди. У Германияда демократик жамият муваффақият билан қурилаётганини, немис халқи инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, фуқаро эркинлиги ва ҳуқуқий давлат сингари умумий қадриятларга содиқ эканини ҳам яққол кўрсатиб турибди. Назаримизда бу ҳужжат қачондир айтилган ўзаро ҳамкорлик асослари фақатгина манфаатлар доирасида қурилади, унда инсонпарварлик туйғуларидан асар ҳам бўлмайди деганга ўхшаш гапларни ҳам чипакка чиқаради. Шарқий ва Ғарбий Германия бирлашувидан кейин ўтган йилларда амалга оширилган барча ишлар Европа мамлакатларининг кундан-кун мустаҳкамланиб бораётган ўзаро муносабатларини кўрсатиб турибди.

Германия Федератив Республикасининг Европа тузилмаларига яқинлашувида бу буюк давлат билан икки томонлама муносабатларнинг чуқурлашувининг ҳам ҳиссаси бор. Германиянинг Ўзбекистонга Европа Иттифоқи ва бошқа халқаро ташкилотлар билан муваффақиятли ҳамкорлик қилишида кўрсатаётган рағбат қўллаб-қуватлаши ўзаро муносабатларимизнинг янада мустаҳкамланишига кўмаклашади.

Туркия Республикаси Президенти С. Демирилнинг Германияга расмий ташрифи ушбу буюк державанинг жаҳон ҳамжамияти билан алоқаларини мустаҳкамлаш борасидаги фаолияти нуқтаи назаридан қаралиши лозим. Шуни мамнуният билан қайд этиш керакки, Берлинда имзоланган дўстлик ва ҳамкорлик ҳақидаги шартнома бу икки давлат муносабатларининг изчил ва

барқарор равишда ривожланаётганини акс эттиради.⁵⁶

Кейинги уч ой мобайнида Япония, Индонезия, Австралия, Польша делегациялари Германия Федератив Республикасига расмий ва амалий ташриф буюрди. Дўстлик, яқдиллик ва ҳамкорликнинг тобора ривожланиб бораётгани Берлиндаги учрашувларнинг ўзига хос хусусияти бўлди.

Бир қатор эндигина мустақилликка эришган мамлакатлар 1996-йилдаёқ Европа Иттифоқи билан бир қанча муҳим халқаро ва ҳукуматлараро битимларни имзолади. Улар орасида Европа Иттифоқига аъзо давлатлар, хусусан, Германия билан Африка ва Осиё мамлакатлари ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги оралик битими ҳам бор. Бу ҳужжат июнь ойида Флоренсияда имзоланган мустақилликни қўлга киритган мамлакатлар билан Европа Иттифоқи ўртасида шериклик ва ҳамкорлик ҳақидаги битимнинг мантиқий давоми бўлиб, сиёсий, савдо-иқтисодий ва гуманитар қўшма лойиҳаларни бугунги куннинг ўзидаёқ амалга ошириш имконини беради.

Европа Иттифоқи комиссияси раиси жаноб Ж. Сантер билан Марказий Осиё давлатлари ҳамда Европа тузилмаларининг наркотик моддалар тарқатилишига қарши биргаликдаги ҳаракатлари ва бу мақсадларда ТАСИС дастури доирасидаги лойиҳалардан фойдаланиш зарурлиги хусусида эришилган битимларнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлашни истардим.

Шу муносабат билан ҳамкор мамлакатлар Европа Иттифоқининг наркотик моддаларни тайёрлаш ҳамда ўз мамлакатлари орқали олиб ўтилишининг олдини олишда Осиё ва Африка қитъасидаги мамлакатларга ёрдам бериш ҳақида шу йил 14-декабрь куни Дублинда қабул қилинган қарорини юксак баҳолаш мумкин.

1996-йилда энг аввало иқтисодий ривожланган мамлакатлар билан икки томонлама асосдаги ўзаро муносабатлар сезиларли даражада

⁵⁶ Плешаков К.В. геополитика в свете глобальных перемен.-Международная жизнь,1994, № 10.

кенгайди ҳамда мустаҳкамланди.

2008 йилнинг 1 май куни Германия, бутун Европа қолаверса, жаҳон сиёсати учун бурилиш палласи бўлди. Турли миллат ва элатлардан иборат 453 миллион аҳолини бирлаштирган ҳамда ер шарида энг улкан иқтисодий потенциалга эга бўлган Европа Иттифоқи мисли кўрилмаган даражада “янги тоифадаги умумийлик” асосида фаолият юрита бошлади. Ушбу янги сиёсий уюшма хусусида турфа хил фикрлар мавжуд. Жумладан, баъзи бировлар унинг мураккаб муаммолари ҳақида кўпроқ гапиришмоқда. Зеро, инсоният шундай яратилганки, у асосан муаммоларни кўради, уларга эътибор беради ва шу туфайли ўралашиб, шубҳаларга бориб, ҳатто бугун хал қилиниши лозим бўлган бошқа асосий масалалардан йироқлашаётганлигини ҳам сезмай қолади. Шундай экан, у ердаги муаммоларнинг объективлигини инобатга олган ҳолда, ушбу минтақаларда Германия томонидан қўлга киритилган қўйидаги асосий ютуқларга алоҳида эътибор беришимиз лозим бўлади:

Биринчидан, ҳатто энг кучли давлатлардан ҳисобланган Англия ёки Франциянинг холисона айтадиган бўлсак, дунё сиёсатида тоборо ошиб бораётган таъсири хусусан, Евроиттифоқ туфайли содир бўлмоқда.

Иккинчидан, аъзо мамлакатларнинг барчаси жамият барқарорлиги ва тараққиёти билан боғлиқ муаммоларини айнан Евроиттифоқ доирасида тез ва самарали ҳал этиш имконини қўлга киритишди. Ва ниҳоят, учинчидан, ҳар бир аъзо давлат ўз миллий манфаатларини амалга ошириш ёки таъминлаш йўлида яна бир катта имкониятга, яъни умумевропа ресурсига эга.

Германия Федератив Республикасининг Европа билан ягона хавфсизлик муҳитигагина дахлдорлигини эътиборга оладиган бўлсак, муаммонинг диққатга сазовар айрим жиҳатларига аҳамият бериш фойдадан холи бўлмайди. Лекин минтақа ва Германия миллий манфаатларини таъминлаш нуқтаи назаридан тараққиётнинг беқиёс янги бир босқичига

кўтарилаётган Европа интеграциясининг замирида ётган “кўздан йироқ” бир жихатга, яъни умумевропа сиёсий маданиятига алоҳида эътибор қаратмоқчимиз. Зеро, сиёсий кўникмалар ва стереотиплар у ёки бу сиёсий миллий, минтақавий уюшманинг дунёга юз тутишига кўмаклашгани ҳолда унинг ноёб бир организм сифатида силкинишларсиз фаолият кўрсатишини таъминлаш қобилиятига ҳам эга.⁵⁷

Тўғри, бугунги кунда Евроиттифоқнинг ҳозирги ҳолатига хос умумий сиёсий маданиятнинг ўрни ҳақида мутахассисларнинг турли хил фикр билдираётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Айримлар Европани ягона сиёсий яхлитликка олиб келган омиллар орасида умумий менталитет ва тарихдан кўра, мавжуд таҳдидларни бартараф этиш борасидаги манфаатлар алоҳида ўринни эгаллайди, деган фикрни ўртага ташламоқда. Зотан, Президентимиз таъкидлаганларидек, “Давлатларни ҳам, тизимларни ҳам бир қолипга солиб бўлмайди”. Лекин сиёсий кўникмалардаги ўхшашлик у ёки бу минтақадаги хавфсизлиги учун бирдан-бир омил бўлмасида, унинг аҳамиятини инкор этиш мумкин эмас. Умуман олганда, Евроиттифоқ ҳозирда бирон-бир жиддий муаммони бошидан кечириётгани йўқ. Бу эса аксарият минтақа давлатларининг муваффақиятли фаолият кўрсатаётганлигидан, унинг чексиз кенгайиши мумкин эмаслигига қарамай, бошқаларнинг аъзоликка интилаётганлигидан ва ташкилотнинг халқаро хавфсизликнинг мустаҳкам форпости даражасига кўтарилганлигидан далолат бермоқда, лекин бу юксалиш шунчаки муаммосиз кечмоқда, дегани эмас, албатта. Таомилга кўра, ҳар қандай сиёсий ҳамжамият сиёсий коммуникация жараёнида бўлган кўплаб индивидлар ва социал гуруҳларни қамраб олади ва ушбу жараён давомида улар фақат ўзига хос ва мос, табиатан интерактив сиёсий маданиятни яратишади. Шунингдек, фуқаролар сиёсий қарорларнинг қабул қилинишида фаол иштирок этадими ёки йўқми ундан қатъий назар, ҳокимият

⁵⁷ Carlo Santoro "Progetto di ricerca multifunzionale 1994 - 1995 - I nuovi poli geopolitici", Milano.

органлари томонидан қабул қилинган ҳуқуқий меъёрларга қўшилиш ва уларни бажариш ҳамда умумий стратегик мақсадларга эришиш йўлида ҳокимият билан ҳамкорлик қилишлиги лозим бўлади, деб таъкидлайди сиёсий фанлар доктори Марина Стрежнева.

Европа Иттифоқининг бугуни ва истиқболи кўп жihatдан ҳар бир аъзо давлат фуқаролари томонидан унга берилаётган баҳога ва қолаверса одамлар тасавурида унинг қандай қиёфада гавдаланишига боғлиқ. Шу туфайли ҳам Европа Иттифоқи бир-биридан ўзаро фарқ қилувчи, ягона лекин ягона мақсад йўлида бирлашган миллатлар тасавурида мавжуд идеаллар билан уйғунлашишга мажбурдир. Шу билан бир қаторда, Евроиттифокқа аъзо бўлган ҳар бир давлатнинг хавфсизлиги ва истиқболи бошқа омиллардан ташқари, хусусан “НАТО-АҚШ-ЕИ” триадасининг минтақада қандай қабул қилинишига, айниқса унинг легитимлик даражасига ҳам алоқадор. Зеро, ҳар бир минтақада эртами ё кечми сиёсий хавфсизликнинг ягона тизимини шакллантиришга бўлган зарурат кучаймоқда. Бундай ҳолатнинг минтақадош давлатлар олий сиёсий раҳбарияти даражасида англаётганлиги диққатга сазовордир. Демак, нафақат Германия федератив республикаси, балки Осиёнинг бугуни ва келажаги, ҳамкорликка асосланиб, минтақавий барқарорликни таъминлаш йўлида катта тажрибага эга бўлган Европани чуқур идрок этиш даражасига ҳам боғлиқдир.

Европа Иттифоқининг фаолиятида айрим ўзига хос мушкулликлари борлиги табиий. Боз устига қайси минтақада майда-чуйдалардан устун келиб стратегик йўналишларга устуворлик берилаётган бўлса, ўша жойда тараққиётга эришилаётганлиги жаҳон тажрибасида аллақачон исботланди. Жумладан, Европа хавфсизлиги тизимининг бугунги тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, унинг қамровида турли-туман катта-кичик давлатлар иштирок этаётганлигининг гувоҳи бўламиз. Ва табиийки, хавфсизлик ўта кенг қамровли ва умумсайёравий тушунча бўлганлиги боис, уни ҳар бир давлат, авваламбор, ўз миллий манфаатлари билан уйғунлаштиришга

интилади. Миллий манфаатлар эса бирмунча нозик масала бўлиб, унинг замирида кўплаб зиддиятли жараёнлар яшириниб ётади. Шу туфайли бўлса керак, уларни Евроиттифоқ даражасида уйғунлаштириш масаласи енгил кўчмаяпти. Бу йўлда кўплаб хавф-хатарларга ҳам дуч келинаяпти. Чунки, минтақавий хавфсизлик ҳар бир давлатнинг манфаатларига бориб тақалиши билан бир қаторда, у умумевропача мазмун касб этиши лозим.

Хуллас, нима бўлганда ҳам XX асрнинг ўлкан классиги Чингиз Айтматов айтганидек, “Европа Иттифоқи туфайли мана ярим асрдан зиёдрок Европа урушсиз яшамокда”. Европаликлар интеллектининг маҳсули бўлган ушбу минтақавий ташкилот ёки бўлмаса, сиёсий уюшмага турли хил миш-мишлардан эмас, айнан ана шу фикрдан келиб чиққан ҳолда баҳо берсак, мақсадга мувофиқ бўларди.

Бугунги кунда Европа Иттифоқи аъзо давлатлар ўртасида тинчлик ва хавфсизликни сақлашга, минтақада иқтисодий ва ижтимоий фаровонликни таъминлашга, шунингдек, халқаро майдонда ҳам таъсирли куч бўлишга интиломда. Шу мақсадларда Иттифоқ доирасида қатор ислохотлар амалга оширилмоқда. Бироқ, энг қизиқарли ва кескин баҳс-мунозараларга сабаб бўлаётган масала - Иттифоқнинг кенгайиши, хусусан, Европа Иттифоқи ва Туркия ўртасидаги муносабатлар билан алоқадордир. Еврокомиссия 2005 йил 29 июнда ўша йилнинг 3 октябридан эътиборан, Туркия билан унинг Европа Иттифоқига аъзолиги борасида музокараларни бошлаш ҳақидаги расмий таклифини эълон қилди.

Еврокомиссия раиси М.Бароссонинг фикрига кўра, Туркия географик хусусиятлари, Яқин Шарқ ва Каспийбўйи ёқилғи-энергетика манбалари ва Европа Иттифоқи ўртасида кўприк бўлиш қобилияти, ушбу минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашга қўшадиган ҳиссаси жиҳатидан, Иттифоқ учун геосиёсий ва геостратегик аҳамиятга эга. Евроосиёнинг ёқилғи-энергетикага бой минтақаларига яқинлиги ва энергетикани Европа Иттифоқи бозорларига кириши қулайлиги билан Туркия Европа

Иттифоқининг энергетика соҳасидаги хавфсизлигини таъминлашда катта роль ўйнайди. Туркиянинг иштироки Европа Иттифоқининг ёқилғи-энергия манбаларига янада осонроқ эришишини таъминлайди. Масалан, Боку-Жейхан, Набукко каби нефть ва табиий газ қувурлари Каспий бўйидаги ёқилғи-энергетика манбаларини Туркия орқали европага экспорт қилиш учун қурилган. Бугунги кунда Форс кўрфазидаги табиий газ захираларини ҳам Туркия орқали Европага узатиш бўйича музокаралар давом этмоқда. Халқаро муносабатлардан бирон-бир давлат ёки иттифокни стратегик куч сифатида қабул этиш учун унинг кучли қуролли кучлари ва уни қисқа муддатда ҳаракатга келтира оладиган қарор қабул қилиш механизми бўлиши керак. Шу маънода, Европа Иттифоқига аъзо давлатларнинг ҳар бири ўзининг миллий қуролли кучларига эга. Ташкил этилаётган Европа Хавфсизлик ва Мудофаа сиёсати учун Туркиянинг ҳарбий салоҳияти муҳимдир. Турк сиёсатшуноси Али Кулеби НАТОда АҚШдан кейин иккинчи катта армияга эга бўлган Туркияни ҳарбий соҳада Европа давлатларидан анча олдинда эканлигини таъкидлайди. 2003 йилги маълумотларга кўра Туркия давлати мудофаа харажатлари учун ЯММнинг 3,6 фоизини сарфлаган. Бу Европа Иттифоқидаги ўртача 1,9 фоиздан анча юқоридир. Туркия 2003 йилда 823000 солдатга эга бўлган бўлса, Европа Иттифоқи давлатлари орасида энг кўп солдатга эга бўлган Францияда бу рақам 356000 тани ташкил этади. Демак, халқаро терроризм, уюшган жиноятчилик, инсон савдоси ва ноқонуний кўчманчилик каби таҳдидларга қарши курашда, Европада мудофаа ва хавфсизлик тизимининг шаклланишида, тинчлик ва барқарорликнинг таъминланишида Туркия-Европа Иттифоқи ҳамкорлиги алоҳида эътиборга молик.

Европа Иттифоқининг структураси тадқиқ қилинганда туғилишининг камайиши келажакда демографик ўзгаришларга сабаб бўлишини тахмин қилиш мумкин. Европа Иттифоқи иқтисодий сиёсат қўмитасининг тахминларига кўра, Европа Иттифоқининг бошқаларга қарам кекса аҳоли

нисбати 2050 йилга қадар икки баробар кўпаяди. Бошқаларга қарам аҳолининг фаол аҳолига нисбатан 2040 йилда Туркияда 1:4, Европа Иттифоқида эса 1:2 бўлиши кутилмоқда. 2040 йилларда Туркияда фаол меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган ҳар 4 киши битта “бошқаларга қарам” кишини боқа олади. Демак, Европа Иттифоқи инсон ресурслари жиҳатидан Туркияга муҳтож бўлиши мумкин. Шунингдек, Туркия Европа Иттифоқида аъзо бўлиши билан Транс-Европа тармоқлари кенгайди. Ушбу тармоқ Маастрихт шартномаси билан миллий тармоқларнинг бир-бирига боғланиши ва биргаликда ишлашнинг йўлга қўйиш учун транспорт, алоқа энергия ва атроф-муҳит экологияси каби тўртта муҳим соҳада тараққиётни таъминлаш мақсадида ташкил этилган. Туркиянинг тўлиқ аъзолиги юқоридаги соҳаларнинг ривожига катта ҳисса қўшади. Бироқ, бир нарса равшан бўлмоқдаки, Иттифоқ кенгайишда давом этишдан олдин ички муаммоларни ҳал этиши лозим. Франция ва Голландияда Европа Иттифоқи конституциясининг рад этилиши унинг келажаги ҳақидаги шубҳаларни келтириб чиқарди. Ушбу давлатларда халқ оммасининг истаги миллий ва ижтимоий давлатни сақлаб қолишга қаратилган. Бу ҳолат фақат Францияда юзага келган иқтисодий муаммолар ёки ишсизлик нисбати билан чекланмайди. Агар, Европа Иттифоқи конституцияси Германияда референдумга кўйилганида ҳам Франциядаги натижа келиб чиқиши мумкин эди. Чунки Германияда иқтисодий муаммолар кўпаймоқда ва ижтимоий давлат заифлашмоқда. Буларнинг барчаси шуни кўрсатмоқдаки, Иттифоқнинг чуқурлашувига, яъни институциялашувига тўсқинлик қилмоқда.

Сўнгги йилларда Европанинг Германия, Франция, Бельгия ва Италия каби давлатларда ўнг партияларнинг ҳукумат тепасига келганлиги, Туркиянинг аъзоликка кириш жараёнини янада мураккаблашишига сабаб бўлмоқда. Шунга қарамай, Европа Иттифоқи Туркиянинг интеграциясига қизиқиш билдирмоқда. Чунки стратегик жиҳатдан, Европа учун НАТОнинг

шарқий истеҳкоми ва мусулмон дунёсининг ягона секуляристик давлати бўлган Туркияни Европа Иттифоқига аъзо бўлиши ушбу ташкилотнинг “христианлар клубига” айланишининг олдини олади ва Европада диний бағрикенгликнинг ривожига ижобий таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, демократиянинг қарор топишига, минтақада барқарорликнинг таъминланишига кўмаклашади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Анқара расмий доираларининг фикрига кўра, Туркия Европа Иттифоқига аъзо бўлса, Европа бозоридаги Марказий Осиё давлатларининг иқтисодий манфаатларини қўлаб-қувватлайди ва Ғарбий Европа сармоясини Туркия орқали Марказий Осиёга жалб этишда янги канал очилади. Аммо Туркиянинг Европа Иттифоқи аъзолиги учун олиб борилаётган музокараларнинг натижаси олдиндан қафолат остига олинмаган, улар бошқа давлатларникидан фарқли ўлароқ, узок муддатга чўзилиши ҳам мумкин.

III БОБ. ЕВРОПА ИТТИҚФОҚИ ВА ЎРТА ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ МУНОСАБАТЛАРИДА ГЕРМАНИЯНИНГ АҲАМИЯТИ

3.1 Германиянинг Ўзбекистон билан алоқаларида Европа

Иттифоқининг аҳамияти

Ўзбекистон Республикаси ва Европа Иттифоқи (ЕИ) ҳамкорлиги муаммоларини тадқиқ этишнинг долзарблиги унинг бугунги кундаги сиёсий заруратидан, иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлигидан ва Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг европа йўналиши илмий-назарий жиҳатдан тўла ишлаб чиқилмаганлигидан келиб чиқади. Шунинг учун ҳам Президент И.А.Каримов Ўзбекистон ташқи сиёсатининг европа йўналиши муҳим ўрин тутишини ва унинг мамлакатимизда трансформацион жараёнларининг суръати ва самарадорлигини оширишнинг энг муҳим омилларидан бири эканлигини алоҳида таъкидлайди⁵⁸. Европа Иттифоқи-бошқарув органлари умумий бўлган кучли давлатларнинг энг йирик интеграциялашган бирлашмаси бўлиб, у ўзининг ярим асрдан ортиқ тарихига эга. У бошқа интеграциялашган бирлашмалардан нафақат ўз кўрсаткичларининг миқдори ва ҳажми, балки унга аъзо давлатларнинг бири-бирига чуқур интеграциялашуви билан ҳам фарқланади.

Европа Иттифоқи давлатлари ичида Германия ва Буюк Британия Ўзбекистоннинг энг йирик савдо ҳамкорлари саналади. ЕИ билан товар айланмасининг асосий қисми ана шу икки мамлакат ҳиссасига тўғри келади.

ЕИ ва Марказий Осиё мамлакатлари жумладан, Ўзбекистон билан Германия муносабатлари хусусияда куйидагича дастлабки мулоҳазаларни баён қилиш мумкин.

Биринчидан, Европа Иттифоқи ва Ўзбекистон Республикаси ўртасидаги муносабатлар ўзининг юқори чўққисига кўтарилганича йўқ. Тенг манфаатли ўзаро алоқаларнинг чексиз имкониятлари хали ҳам ўзининг бошланғич палласида қолиб кетмоқда;

Иккинчидан, Европа Иттифоқи сиёсий куч сифатида Ўзбекистонда ва Марказий Осиё минтақасида фаол мавқега эга эмас. Бу эса ўз навбатида

⁵⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, тараққиёт кафолатлари. –Т., 1997. 303-б.

томонлар ўртасида қисман ишончсизлик туйғусини туғилишига олиб келмоқда;

Учинчидан, Европа Иттифоқининг Марказий Осиё давлатлари билан муносабатларида аниқ стратегик ёндашув, айниқса дастлабки йилларда, ёрқин кўзга ташланмаганлиги бир қатор кузатувчилар томонидан ҳақли равишда қайд этилди. Масалан, 1991-95 йилларда Европа Иттифоқи ташқи сиёсатида Марказий Осиё республикаларига нисбатан дифференциялаштириш тамойили устиворлик касб этган бўлса, 1996 йилдан минтақавийлаштириш маъқул деб топилди;

Тўртинчидан, Европа Иттифоқининг Африка давлатлари муносабатларида Франция, Латин Америкаси билан алоқаларида Испания каби давлатлар ментал воситачи ролини ўйнаган. Шу ўринда Европа Иттифоқининг Ўзбекистон ва Марказий Осиё билан муносабатларида ана шундай воситачи ташаббускор давлатга эҳтиёж бормикан, деган савол ҳам туғилади. Бу давлат туркий дунёни Ғарб билан боғловчи Туркия бўлиши мумкин эди, бироқ 1989 ва 1997 йилларда Европа Иттифоқига ўз номзодлигини қўйган Туркия ҳар сафар Ҳамжамият давлатлари томонидан бир овозда рад этилди. Ниҳоят, 1999 йил бўлиб ўтган Европа Иттифоқи Хельсинки Кенгаши Туркияга ҳам номзод давлатлар қаторидан жой берди. Бу Европа Иттифоқи ва Марказий давлатлари муносабатлари истиқболларига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Европа Иттифоқи билан ҳамкорлик тараққиёти сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан ўта муҳим аҳамиятга эга. Европа Иттифоқи – бу шерик ёки қўшниларнинг ўз муаммоларини анъанавий қадриятлар асосида аниқ бир мақсадга йўналтирган ҳолда ҳал этишдир. Европа Иттифоқига аъзо давлатлар Марказий Осиё ресурсларига ўз қизиқишларини ўзгартиргани йўқ. Аммо, бизнинг назаримизда, бугунги кунда Европа Иттифоқи Марказий Осиё минтақасига нисбатан етарли даражада фаол сиёсат юритмаяпти. Бундай ҳолат Европа Иттифоқининг

Марказий Осиё минтақасига нисбатан аниқ “қадамлари”ни ҳамда сиёсатшуносликка оид илмий адабиётларни чуқур илмий-назарий таҳлил этиш жараёнида кўринади. Охириги пайтларда европалик олимлар томонидан Европа Иттифоқининг Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистонга нисбатан сиёсати илмий адабиётларда деярли ёритилмаётганлигини кузатиш мумкин, Марказий Осиёнинг Европа Иттифоқи учун жуда муҳимлиги ҳақидаги илмий адабиётларни амалий жиҳатдан деярли учратмадик.

Аммо, бу ўринда бугунги кунда вазият ижобий томонга ўзгараётганини, яъни европалик сиёсатшунослар Ўзбекистон билан ҳамкорлик ўрнатишдан бош тортиш, Ўзбекистонга нисбатан санкцияни кучайтириш нотўғри эканлигини тан олишаётганини алоҳида таъкидлаш лозим. Бизнинг назаримизда, ўзаро иқтисодий ҳамкорликнинг ўсиши Европа Иттифоқи экспертларининг шундай хулоса чиқаришига сабаб бўлмоқдаки, Марказий Осиёга йўналтирилган ташқи сиёсатни кучайтириш лозимлигини кўрсатмоқда. Бу ҳолат 2001 йил Европа Иттифоқининг Саммитида алоҳида таъкидланди. Албатта, европалик барча сиёсатшуносларни юқоридагидек фикрда деб бўлмайди, бундан ташқари, Европа Иттифоқи ва Ўзбекистон ҳамкорлиги масалалари ўзбек ва европалик сиёсатшунослар томонидан илмий-назарий жиҳатдан кам ўрганилган. Шундай қилиб, Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ҳамкорлигининг сиёсий-ҳуқуқий жиҳатлари мамлакатимиз ва европалик олимлар томонидан ҳамкорликнинг сиёсий-амалий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда, тўғри талқин қилиняпти, деб бўлмайди. Бу эса айнан шу ҳамкорлик масалаларини ҳар томонлама атрофлича ва чуқур тадқиқ этишни долзарб вазифага айлантirmoқда.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг Европа Иттифоқи билан ҳамкорлигининг у ёки бу қирраларини ёритувчи умумий йўналишдаги ишлар мавжуд. Бироқ, юқорида таъкидланганидек, Европа Иттифоқи ва Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон ҳамкорлиги масалаларига бағишланган махсус ишлар мамлакатимиз олимлари томонидан ҳам, хорижий

тадқиқотчилар томонидан ҳам деярли яратилгани йўқ.

Шу боис Ўзбекистон Республикасининг Европа Иттифоқи билан ҳамкорлиги ҳозирги замон геополитикасининг энг муҳим қирраларидан бири ҳисобланади, шунга кўра тадқиқот жараёнида геополитика тарихи ва назариясига оид ишлардан кенг фойдаланилди⁵⁹.

Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари билан сиёсий-дипломатик, иқтисодий ва маданий алоқалари алоҳида аҳамиятга эга. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг кўп томонламалиги ва очиқлиги иқтисодий ривожланган мамлакатлар билан мустаҳкам, ўзаро фойдали ва тенгма-тенг муносабатларни ўрнатишга ёндашувларни белгилаб беради. Биринчидан, бизнинг минтақамиз халқлари Европа маданий олами билан икки ярим минг йилдан буён ўзаро алоқа қилади. Иккинчидан, Республикамиз учун Ғарб йўналиши билан ҳамкорлик қилиш замонавий технологиялар, инвестицияларини саноатнинг етакчи тармоқларига жалб қилиш, табиий хом ашёдан ҳар томонлама фойдаланиш йўлини очади. Учинчидан, етук кадрлар, айниқса банк ва бошқарув соҳасида мутахассислар тайёрлаш, ахборот тармоқларини йўлга қўйиш, жаҳоннинг етакчи биржалари билан алоқа ўрнатиш, хорижий қонунчилик тажрибасини ўрганиш Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг асосий йўналишидир.

Шулар асосида 1993 йил апрелда Республикамиз билан Германия ўртасидаги давлатлараро муносабатларни йўлга қўйилиши айна пайтда Ўзбекистонга Европа сари катта йўлни очди.

Учрашувда ўзаро тенглик асосида, маданий ҳамкорлик тўғрисида, сармоялар қўйишни амалга ошириш ва ўзаро ҳимоя қилишга кўмаклашиш, илмий тадқиқотлар ва мутахассислар фондини ташкил этиш тўғрисида битимлар имзоланди. Эндиликда Тошкентда икки томонлама савдо-

⁵⁹ Каримов И.А. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, таракқиёт кафолатлари. –Т., 1997. 303-б.

иқтисодий палата ташкил этилган, Германиянинг элчихонаси иш юритмоқда. “ТошкентФранкфурт” ҳаво йўлида самолётлар катнай бошлади.

Бозор иқтисодиёти қийинчиликларига қарамадан Ўзбекистон Республикаси Германиянинг дунёга машҳур “Мерседес Бенц” компаниясидан 1992-1998 йиллар давомида 1166 та шу маркали автобусларнинг харид қилиниши шаҳримизнинг аҳоли оғирини енгил, унинг кўркига кўрк қўшди.

Ўзбекистон билан Германия ўртасида муносабатларни ўрнатиш ва ривожлантириш ўзаро тенглик асосида амалга оширилмоқда. Бу ҳамкорликка 1993 йил октябрь ойида Республикамиз делегациясининг Германия давлатига расмий ташрифи икки давлат ўртасидаги ҳамкорликка асос бўлди. Сафар чоғида Берлинда Ўзбекистон Республикаси билан Германия Республикаси ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик, сармояларини ўзаро рағбатлантириш ва ҳимоялаш, фуқароларнинг эркин ҳаракати ҳақида ҳаво транспорти соҳасида, икки томонлама солиқ олмаслик тўғрисида шартнома, битим ва ҳамкорлик тўғрисидаги декларациялари имзоланди. Юртбошимизнинг Берлин хартиясини имзолаш Ўзбекистонда демократиянинг ривожланиши, Республикамизнинг Европа ва бошқа ривожланган давлатлар билан янада яқинлашувига муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон билан Германия ўртасида иқтисодий, илмий, маданий алоқалар кундан-кунга ривожланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, озиқ-овқат, нефть ва газ саноати, қурилиш ва бошқа соҳаларда ҳамкорлик қилинмоқда. Масалан, ўзаро товар айрбошлаш ҳажми 1994 йилда 12 млн АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 1998 йилдаги бу борада кўрсаткич 170 млндан ошди. Шу кунгача мамлакатимизда Германиядаги тўғридан-тўғри сармоя сифатида 140 млн доллар миқдоридagi маблағ ўзлаштирилган, яқин вақт ичида яна 400 млн долларлик сармояни ўзлаштириш мўлжалланмоқда.

Ўзбекистон билан Германия ҳамкорлиги гарчанд анча илгари бошланган бўлсада, Ватанимиз мустақилликка эришгандан сўнггина муносабатларимизни янада мустаҳкамлаш имкони пайдо бўлди. Икки мамлакат ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилди. Ўзбекистонда хорижий сармоялар учун яратилган қулай шарт- шароитлар, Германиянинг йирик фирма ва компаниялари мамлакатимизга тобора кўпроқ сармоя олиб кирмоқда. Бугун Ўзбекистонда озиқ-овқат, енгил саноат ҳамда савдо-сотик соҳаларида Германия билан ҳамкорликда ўнлаб кўшма корхоналар муваффақиятли фаолият юритмоқда. Икки давлат ўртасидаги товар айрбошлаш ҳам муттасил равишда ўсиб бормоқда.

Бугунги кунда Европа Иттифоқининг таъсири ўлароқ нафақат Германия, балки Италия, Чехия ва бошқа Европанинг кўзга кўринган мамлакатлари билан алоқалар яхшиланиб бормоқда. Масалан, 1994 йилда бу кўрсаткич 50 млн. Доллар миқдорда бўлган бўлса, 1999 йилга келиб, биргина “Ўзбектелеком” ва Италиянинг “Стетинтернейшенэл” концернлари Ўзбекистондаги телекоммуникация тармоғини мукаммаллаштириш 200 млн доллар миқдоридagi маблағни ўзлаштириб, республикамизда телефон тармоқларини кенгайтиришга ўз ҳиссасини қўшди.

Ўзбекистон билан Чехия ўртасидаги ҳамкорлик уфқлари жуда кенг, икки мамлакат ўртасидаги дипломатия муносабатлари 1993 йилда ўрнатилган. Ўзбекистон Чехиянинг Ўрта Осиё бозорига кириши учун дарвоза сифатида хизмат қилса, ўрта Европа бозорига чиқишимизда Чехия ҳам худди шундай муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон - Чехия иқтисодий алоқалари кундан-кунга ривожланиб бормоқда. Масалан, Чехиянинг “Шкода” ҳамда “ЧКД” фирмалари томонидан 1992-1998 йиллар мобайнида 131 та трамвай ва 232 та троллейбуслар етказиб берган. Ўтган вақт ичида мамлакатларимиз ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 2000 йилга келиб 50 млн. Доллардан ошиб кетди.

Ўзбекистон Президентининг Буюк Британияда 1993 йил 22-25 ноябрь

кунлари тўрт кунлик давом этган расмий давлат делегациясининг амалий ташрифи Республикамиз билан Буюк Британия ўртасидаги муносабатларни йўлга қўйишда муҳим аҳамиятга эгадир.

Ушбу учрашув икки давлат ўртасида ўзаро иқтисодий алоқалар тўғрисида шартнома, сармояларни ўзаро рағбатлантириш ва ҳимоялаш тўғрисида битим; ҳаво йўллари очиш тўғрисида битим имзоланди. Шунингдек Ўзбекистон Буюк Британия ўртасида фуқароларнинг эркин юриши ҳақида Меморендум, “Лонро” компанияси билан Ўзбекистон ўртасида Олтин бизнес ҳақида битим имзоланди. Машҳур Ротшильдлар банки ҳамда Европа тикланиш ва тараққиёт банки раҳбарлари билан учрашувлари ҳамда ўзаро ҳамкорлик ҳақида битимларнинг имзоланиши кейинги йилларда ўз самарасини бермоқда. Масалан “Тошкент-Лондон” ҳаво йўлида самолёт қатновининг йўлга қўйилиши алоқаларни яқинлаштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ўзбекистон Испания, Греция, Словакия, Финляндия, Австрия, Швейцария каби Европа давлатлари ўртасида иқтисодий, сиёсий дипломатик ва маданий алоқалар ўрнатди, бу ҳамкорлик йиллар ўтган сайин чуқурлашиб бормоқда. Швейцариянинг Альтендорф шаҳрида Ўзбекистон Савдо уйининг очилиши муҳим тарихий воқеа бўлди. Савдо маскани Республикамизнинг Европа ва жаҳонда бизнес маркази ҳисобланадиган мамлакат Швейцариядаги ваколатхонасига айланди.

Айниқса И.А.Каримовнинг Давосда ҳар йили бўлиб ўтадиган жаҳон иқтисодий анжуманида иштирок этиши ва конференцияда сўзлаган нутқлари унинг иштирокчилари, давлат ва ҳукумат бошлиқларини, халқаро молия ташкилотлари, йирик банклар ва компанияларининг раҳбарларини, жаҳон бизнесменларини Ўзбекистоннинг салоҳияти билан таништириши келгусида республикамизга хорижий сармояларни жалб қилишда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ўзбекистон ташқи сиёсатида иқтисодий омиллар хал қилувчи ўрин

эгаллайди. Хорижий мамлакатлардан ватанимизга илғор технологиялар, сармоялар кириб келиши, кўплаб қўшма корхоналарнинг қурилиши оқилонаташқи сиёсатимиз натижасидир. Ҳозирги кунда республикамизда хорижий сармоялар иштирокида барпо этилган 3200 қўшма корхона жаҳондаги 80 мамлакатдан келган шериклари билан биргаликда фаолият кўрсатмоқда. 1997 йилда улар томонидан 123 миллиард сўм хажмда маҳсулот ишлаб чиқарилди. Бу 1996 йилга нисбатан уч баровар кўпдир.

Ўзбекистоннинг Европа давлатлари билан сиёсий, дипломатик, иқтисодий ва маданий алоқалари ўзининг тинчликсевар, яхши қўшничилик, ўзаро фойдали ҳамкорликка қаратилган сиёсати билан бутун дунёга танилмоқда.

3.2. Германия ва Ўзбекистон республикаларининг ўзаро ҳамкорлиги ривожланиш босқичлари

Германия билан Ўзбекистон Республикаси ўртасида расмий муносабатлар 1992 йилдан бошланган бўлсада, икки давлат ўртасидаги алоқалар узок даврга бориб тақалади. Йигирманчи аср бошларида ўзбек чеварлари оросида немисларнинг “Зингер” тикув машинаси ниҳоятда машҳур бўлган. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, икки мамлакат ўртасида тенг ҳуқуқли муносабат ўрнатилди. Ўзбекистоннинг ғарбий Европадаги биринчи элчихонаси 1993 йилда Бонн шаҳрида очилди. Ўша пайтданок ўзаро алоқалар, делигацияларнинг ташрифлари йўлга қўйилди. Германия федерал иқтисодий ҳамкорлик вазирининг 1992 йил август ойидаги расмий ташрифи икки томонлама муносабатларни ривожлантириш учун асос яратди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 1993 йил апрелда Германияга қилган ташрифи ўзаро савдо-иқтисодий муносабатларга муҳим омил бахш этган бурилиш воқеаси бўлди. Ушбу ташриф якунида имзоланган “Капитал қўйилмаларни амалга оширишга кўмаклашиш ва уларни ўзаро ҳимоялаш тўғрисидаги” шартнома, “Илмий тадқиқот ва мутахассислар жамғармасини вужудга келтириш” ҳамда “Маданий ҳамкорлик” тўғрисида битимлар икки давлат ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий асосини белгилаб берди.

Ҳамкорлик дастурларини мувофиқлаштириш ва тезроқ амалга ошириш мақсадида 1993 йил август ойида идоралараро комиссия ҳамда 1995 йил май ойида Ўзбекистон – Германия доимий ишчи гуруҳи тузилди. Мазкур комиссия ва гуруҳ мунтазам равишда йиғилишлар ўтказиб, инвестицияларни кафолатлаш ва суғурталаш, лойиҳаларни молиялаш, хусусийлаштиришга кўмаклашиш, қимматли қоғозлар бозорини вужудга келтириш каби муҳим

масалаларни ҳал қилиб келаётир. 1993 йили Тошкентда Германия техникавий ҳамкорлик жамиятининг ваколатхонаси очилди. Жамият фаолияти туфайли бозор иқтисодиётига оид семинар ва ўқув курслари ўтказиш йўли билан мутахассислар тайёрлаш, иқтисодий қонунчилик, хусусийлаштириш, кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, шаҳар йўловчи транспортига доир қонун ва низомлар ишлаб чиқиш, “оналик ва болаликни ҳимоя қилиш” тадбирлари бўйича маслаҳатлар бериш дастури амалга оширила бошлади.

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданок Ўзбекистоннинг Европа минтақаси, жумладан, Европа Иттифоқи ҳамда унга аъзо мамлакатлар билан мустаҳкам, ўзаро тенг манфаатларга асосланган ҳамкорлик муносабатларини йўлга қўйиш, уни изчил ривожлантириб бориш мамлакатимиз ташқи сиёсатининг ўзак йўналишларидан бирини ташкил этиб келмоқда. Бу борада айниқса, Австрия, Буюк Британия, Германия, Испания, Италия, Франция каби нафақат минтақа, балки, дунё сиёсий майдонида, ижтимоий-иқтисодий ҳамкорлик ҳамда глобал хавфсизлик тизимида ўзига хос етакчи мавқеига эга мамлакатлар билан яқин шерикчилик муносабатларига катта эътибор қаратилиб келинаётганлиги кўпчиликка яхши маълум.

Ўзбекистоннинг мазкур минтақа мамлакатлари орасида айниқса Германия Федератив Республикаси билан муносабатлари нисбатан кенгқамровлиги билан ажралиб туради. Тез кунларда Германия Федератив Республикасининг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини тан олганлигига 18 йил тўлади. 1991 йилнинг 31 декабрь куни Германия Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини расман тан олди, 1992 йилнинг 6 мартига келиб эса, икки мамлакат ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилди. Ўзбекистоннинг Ғарбий Европадаги биринчи элчихонаси 1993 йилда айнан Германияда, Бонн шаҳрида очилганлиги ҳам бунинг ўзига хос исботидир. Ўтган йиллар давомида мамлакатимиз Президенти Ислом Каримовнинг 1993, 1995 ва 2001 йиллардаги Германияга, Германия Президенти Р.Герцогнинг

1995 йилда, Канцлер Г.Шрёдернинг 2002 йил ҳамда 2004 йилдаги Ўзбекистонга қилган олий даражадаги ташрифлари икки мамлакат ўртасидаги муносабатларни изчил ривожлантириш учун мустаҳкам замин яратди.

Бугунги кунга қадар Ўзбекистон-Германия ўртасида 112 та ўзаро тенг манфаатларга йўл очувчи ҳукуматлараро ва идоралараро битимлар имзоланган. Кейинги йилларда икки мамлакат ўртасидаги ташқи савдо айланмаси ҳажми 470 млн. АҚШ долларидан ортди. Германиянинг бир қатор банклари ва компаниялари Ўзбекистонда умумий қиймати 1,0 млрд. евродан ошиқ бўлган инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда иштирок этмоқда. Ўзбекистонда 130 дан ортиқ немис инвесторлари иштирокидаги, шунингдек, 20 дан ортиқ юз фоиз немис капитали ҳисобига ташкил этилган корхоналар фаолият кўрсатмоқда. Ўзбекистон Ташқи иқтисодий алоқалар, савдо ва инвестициялар вазирлигида 60 га яқин Германия компанияларининг ваколатхоналари аккредитациядан ўтган. Ўзбекистонда фаолият кўрсатувчи корхоналар сони жиҳатидан Германия Россия, Туркия, АҚШ, Буюк Британия ва Кореядан кейинги олтинчи ўринни эгаллайди. Биргина 2008 йилнинг ўзида мамлакатлар ишбилармон доираларининг Тошкент халқаро бизнес марказида 2 марта бизнес-форумининг ўтказилиши (февраль-октябрь ойларида) томонларнинг ўзаро ҳамкорликдан қай даражада манфаатдор эканликларини яққол кўрсатиб беради.

Жорий йилнинг август ойида "Ўзавтосаноат" АК ва Германиянинг "Ман Нутцфарцойге АГ" компаниялари таъсисчилигида иш бошлаган йилига 2 мингдан зиёд автотранспорт воситалари ишлаб чиқариш қувватига эга "JV-MAN Auto-Uzbekistan" қўшма корхонаси "MAN CE" компаниялари гуруҳининг МДХ давлатларида ташкил этилган ва "MAN" юк машиналарини саноат миқёсида йиғишни амалга оширувчи биринчи ҳамда ҳозирча ягона ишлаб чиқариш корхонаси ҳисобланади.

Ўзбекистон ва Германия нафақат иқтисодий соҳада, балки, ижтимоий-

маданий, илмий-техник жабҳаларда ҳам ўзаро ишончли шерикдир. Тошкент ва Берлиннинг ўзаро биродарлашган шаҳарлар, Бонн ва Бухоро, Бремен ва Самарқанднинг ўзаро ҳамкорликдаги шаҳарлар мақомидаги муносабатлари икки давлат ўртасидаги ижтимоий-маданий алоқаларда катта ўрин тутди.

Германиянинг Гёте номидаги институт, Германия академик алмашув хизмати (DAAD), К.Аденауэр, Ф.Эберт, А.Гумбольдт номидаги фондлар, “Инвент” жамияти, Герман-ўзбек илмий жамияти (2002 й.), Бонн, Бохум, Бамберг университетлари мамлакатлар ўртасида маданий, фан ва таълим, илмий-техник, инновацион ҳамда малакали кадрлар тайёрлаш соҳаларида фаол иштирок этиб келмоқда.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатувчи Ўзбекистон-Германия дўстлик жамияти (1998 й.), “Wiedergeburt” немис маданий маркази (1990 й.), ушбу марказ қошидаги “Jugendstern” театр-студияси (2000 й.) ҳар икки мамлакат халқи маданий меросини ўрганиш, аҳоли орасида кенг тарғиб қилишда катта ҳисса қўшиб келмоқда.

Немис тили Ўзбекистонда кенг миқёсда ўрганиладиган хорижий тиллар ўртасида иккинчи ўринни эгаллайди. Кейинги йилларда мамлакатимизда немис тилини ўрганишга янада катта эътибор қаратилмоқдаки, бу борада айниқса, Германиянинг Ўзбекистондаги элчихонаси, Германия академик алмашув хизматининг ўрни катта.

Айни пайтда Германияда ҳам Ўзбекистон тарихи ва маданиятини ўрганишга катта қизиқиш билан қараб келинмоқда. 1997 йилнинг апрель-ноябрь ойларида, яъни, 8 ой давомида “Германияда ўзбек маданияти кунлари”, 2000 йилнинг сентябрида Бонн шаҳрида “Бухоро маданияти кунлари”, К.Аденауэр фонди кўмагида Сант-Аугустин шаҳрида “Амир Темур ва унинг жаҳон тарихида тутган ўрни” мавзусида илмий конференцияси, “Орол экологик фожиасининг миллий ва халқаро аспекти” симпозиуми каби маданий ҳамда илмий тадбирлар ўтказилиб келинмоқда. 2009 йил декабрь ойида эса Шимолий Рейн-Вестфалия федерал ери Мюнстер шаҳри

университетида Ўзбекистоннинг Германиядаги элчихонаси ва Мюнстер университети маъмурияти ташаббуси билан “Ўзбекистон оқшоми” тадбири ташкил этилди. Таъкидлаш жоизки, мамлакатлар ўртасидаги ижтимоий-маданий, техник-иқтисодий ҳамкорликнинг мамлакатлар минтақалари даражасида чуқурлашувида Вена конвенциясининг 26-моддаси юзасидан 1995 йилнинг 11 апрелида имзоланган ҳукуматлараро келишувнинг аҳамияти катта. Ушбу келишувга кўра, дипломатик ходимлар, шунингдек, Ўзбекистон ва Германиянинг аккредитациядан ўтган компаниялари ва турли хил ташкилотлари ходимлари, журналистлар, сайёҳлар мамлакат ҳудудида эркин, ҳеч қандай чекловларсиз юриш ҳуқуқига эга ҳисобланадилар.

Ўзбекистон-Германия ўртасидаги бу каби ижтимоий-иқтисодий, маданий-бадий, илмий-техник ҳамкорликнинг чуқурлашуви шубҳасиз, мамлакатларимизнинг янги аср дастлабки ўн йиллигида кузатилаётган дунё сиёсий кучлари ўртасида кечаётган ҳамкорлик ва зиддиятлар, халқаро ҳамжамиятнинг сиёсий жараёнларни барқарорлаштириш йўлидаги муносабатлари, қолаверса, халқаро терроризмга қарши кураш каби масалалардаги ўзаро ҳамфикрлиги, қарашлар ҳамоҳанглиги билан муштаракликка эга.

Маълумки, сиёсий ҳамкорлик ҳар икки томон миллий манфаатларининг уйғунлиги шароитида юзага келади. Бу жиҳатдан Ўзбекистон ва Германия ўртасидаги сиёсий муносабатлар томонларнинг жаҳон ва минтақавий ҳамда ички сиёсий жараёнлар тизимидаги ўзаро манфаатларга асосланган, деб ҳисоблаш мумкин.

Ўзбекистон ва Германиянинг халқаро ҳамда минтақавий кўламдаги ўзаро манфаатлари Ўзбекистон нуқтаи назаридан қуйидагиларда намоён бўлади. Жумладан, биринчидан, иқтисодиёти юқори даражада ривожланган Германия улкан инвестицион, илмий-техник, инновацион ресурс салоҳиятига эга ҳамда озиқ-овқат ва енгил саноат маҳсулотлари, шунингдек, юқори сифатли хом ашё товарлари учун ўзига хос истиқболли бозор вазифасини

Ўтовчи Ғарбий Европа минтақасида ишончли бизнес-шерикчилик алоқалари учун энг муносиб ҳамкордир. Иқтисодиётининг кенг тармоқлиги, юқори технологияли ишлаб чиқаришга асосланганлиги, жаҳон бозорининг нафақат экспортда, балки, импортда ҳам ўзига хос “ўчоқ”ларидан бири сифатида ўрин эгаллаши Германияни ана шундай ишончли бизнес-шериклар қаторига киритиш имконини беради.

Иккинчидан, Германиянинг худди Ўзбекистон сингари, геосиёсий жиҳатдан евроминтақада марказий ўринни эгаллаши, ўзига хос сиёсий, ижтимоий-иқтисодий зиддиятлар босими ҳанузгача барҳам топмаган шарқий ва ғарбий Европа мамлакатлари ўртасида, шу жумладан, ЕИ-Россия муносабатларида ўзига хос воситачилик вазифасини бажариши Ўзбекистоннинг мазкур минтақада ҳамда Россия билан бўладиган муносабатларида мустақил ва қатъий позициясини илгари суриш имконини беради.

Учинчидан, маълумки дунё ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳарбий муносабатларини тартибга солувчи кўплаб халқаро ташкилотлар Европада мамлакатларида жойлашган. Қизил Хоч, ЮНЕСКО, Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, НАТО, МАГАТЕ, Европа тараққиёт ва тикланиш банки, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти ва бошқалар шулар жумласидан. Албатта, “G-8” аъзоси сифатида Германиянинг мазкур ташкилотлардаги таъсири кучи сезиларли даражада юқори бўлиб, халқаро муносабатларнинг мустақил субъекти ва ундаги жараёнларда ўз миллий манфаатларини ҳимоя қилувчи Ўзбекистон учун бу ижобий аҳамиятга моликдир.

Мамлакатимиз Президенти Ислам Каримов 1997 йилдаёқ, ўзининг “Ўзбекистон XXI бўсағасида, хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” номли тарихий китоби муқаддимасида шундай ёзади: “Ўзбекистон амалда Форс кўрфази, Каспий денгизи ҳавзаси ва Тарим ҳавзасининг нефть ва табиий газга жуда бой конлари жойлашган ярим

халқанинг стратегик марказидир. Яъни, бу ярим халқа атрофида бутун дунёда энергия тақчиллиги шароитида яқин йилларда Евроосиё ва жаҳон келажаги учун ҳал қилувчи роль ўйнайдиган энергия захиралари мавжуд. Бунинг устига, биз Россия, Хитой ва Ҳиндистоннинг, Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг бир-бирига мос келмайдиган манфаатлари юзага чиқадиган минтақанинг бир қисмимиз”. Бу тарихий башорат ўз исботини узоқ куттирмади. Ўтган аср 90-йиллар сўнггида ниҳоясига етган Болкон урушидан кейин кўп ўтмай, янги асрнинг дастлабки йиллариданок, дунё сиёсий кучлари ўртасидаги манфаатлар тўқнашуви янада зиддиятлироқ ва очикчасига кузатила бошланди. Кейинги ўн йил ичида дунё иқтисодиётида кузатилган юқори иқтисодий ўсиш энг аввало энергия ресурсларига бўлган талабни кескин оширди ва пировардда улар нархи кескин кўтарилди. Биргина нефть нархи 1999 йил июлида ҳар баррели 17-18 АҚШ долларидан 2008 йил июлида 147 АҚШ долларига қадар ортди. Бу шубҳасиз жаҳоннинг етакчи сиёсий кучларининг энергия захиралари тўпланган минтақалардаги геосиёсий фаоллигининг ошишига олиб келди. Бундай вазиятда ана шундай минтақаларнинг бирида жойлашган Ўзбекистон учун ўз миллий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида дунё сиёсий жараёнларида стратегик ҳамкорлик йўлини танлаши жуда ўринли позициядир.

Ўз навбатида ўзаро стратегик ҳамкорликдан Германия ҳам ўзининг бир қатор устивор манфаатларини илгари суради. Чунончи, энг аввало дунё етакчи сиёсий кучларининг Марказий Осиё минтақасига қизиқшининг тобора ортиб бориши шароитида Ўзбекистон каби ишончли ҳамкорга эга бўлиш Германиянинг Марказий Осиё ва унга туташ минтақалардаги фаоллиги учун катта имконият туғдиради. Бу борада айнан Ўзбекистон билан стратегик ҳамкорликнинг йўлга қўйилиши қуйидаги омиллар билан изоҳланади:

- Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасида улкан табиий, ижтимоий-иқтисодий ресурс имкониятига эга бўлиш билан бирга, ўтган йиллар

давомида изчил амалга оширилиб келин ислохотлар, кўплаб ижтимоий ва иқтисодий дастурлар ижроси пировардида, юқори даражадаги инсоний ресурслар салоҳиятига эга мамлакатга айланди;

- Ўзбекистон минтақада ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатларини барқарор сақлаб келаётган ҳамда ички сиёсий жараёнларда жамият барча қатламлари консенсусига эришган мамлакат сифатида ташқи инвестициялар оқимини жалб қилувчи ўзига хос марказлардан бирига айланиб бормоқда. Бу яқин истиқболда Ўзбекистоннинг ҳам четга капитал экспорт қилувчи мамлакатлар қаторига қўшилиш имконини беради;

- маълумки, глобаллашувнинг чуқурлашуви, шунингдек, кейинги йилларда дунёда рўй бераётган улкан сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар шароитида кўплаб мамлакатларнинг ташқи ва ички сиёсатида туб ўзгариш ва бурилишлар кузатилмоқда. Албатта бу бир томондан қаралганда табиий ҳол. Лекин, ички ва ташқи сиёсатдаги асосий тамойиллар ҳамда устивор йўналишларни сақлаб қолиш ҳам ўзаро муносабатларда муҳим устунликни таъминлайди. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон мустақиллик йилларида қандай қийинчилик ва ислохотлар бошдан кечирмасин, ўз ташқи ва ички сиёсатида аввалбошдан оқ белгиланган позицияни қатъиятлик билан сақлаб келмоқда;

- юқорида таъкидланганидек, Ўзбекистон ва Германиянинг ўз минтақаларидаги геосиёсий ҳолати ҳамда минтақалар ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётида тутган ўрни ўзаро яқин, ўхшашликка эга. Худдий Германия сингари Ўзбекистон ҳам Марказий Осиё минтақасида марказий ўринни эгаллаб, минтақа мамлакатларининг ўзаро ҳамкорлигида муҳим транспорт йўлагига, улкан истеъмол бозорига (Ўзбекистонда минтақа аҳолисининг қарийб ярими истиқомат қилади), мукамал ва мураккаб хўжалик таркибига эгаллиги билан ажралиб туради. Қолаверса, минтақа мамлакатлари ҳамкорлигида, шунингдек, уларнинг иштирокида ташкил этилган турли халқаро ва минтақавий ташкилотлар (МДҲ, ШҲТ, КҲШТ)

фаолиятида Ўзбекистон ўзига хос таъсир кучига эга ҳисобланади. 2010 йилда Ўзбекистоннинг Шанхай ҳамкорлик ташкилотига раислик қилишини эътиборга оладиган бўлсак, бу таъсир доираси янада кенгайишига шубҳа йўқ;

- Ўзбекистон нафақат минтақа мамлакатлари орасида, балки, дунё ҳамжамиятида доирасида ҳам биринчилардан бўлиб, халқаро терроризм хавфи муаммосини илгари суриб чиққан мамлакат сифатида, халқаро терроризмга қарши курашнинг фаол иштирокчиси ҳамдир. Айтилган пайтда Ўзбекистон халқаро терроризмга қарши кураш бир мамлакатнинг бошқа мамлакатларга босим ўтказиши, ўз манфаатларини сунъий равишда тикиштириши, кейинги йилларда шаклланган кўп қутбли жаҳон сиёсий тизимига путур етказиш каби ҳолатлар учун восита, баҳона бўлиб қолишини қоралайди.

Ўзаро стратегик шерикликдан Германиянинг кўзлаган манфаатларидан яна бири мазкур мамлакатнинг дунё сиёсий жараёнларидаги иштирокини, таъсир доирасини мунтазам кенгайтириб боришда кузатилади. Жумладан, 2003-2004 йилларда Германиянинг БМТ Хавфсизлик кенгашига муваққат аъзолигига сайланишида Ўзбекистоннинг қўллаб-қувватлашига эришган эди. Германия эндиликда 2011-2012 йиллар учун ўтказиладиган сайловда ҳам мазкур кенгаш аъзолигига ўз номзодини илгари суришда ўзининг кўпчилиги сиёсий ҳамкорлари сингари Ўзбекистоннинг қўллаб-қувватлашига умид билдириши шубҳасиз. Бу борада айниқса, Ўзбекистоннинг дунёда кўп қутбли сиёсий тизимни шакллантиришда БМТни ислоҳ қилиш ҳамда Хавфсизлик кенгаши доимий аъзолари сонини кўпайтириш бўйича илгари сурилган таклиф тарафдори эканлиги Германия учун айниқса манфаатлидир.

Ўзбекистон ва Германия ўртасидаги ҳамкорликдан кутиладиган томонларнинг бу каби миллий манфаатлари ўзаро муносабатларнинг деярли барча жабҳаларига тааллуқли бўлиб, бу борада энг муҳими уларни акс эттиришда ҳамкор томон манфаатларини ҳам унутмаслик, унга путур етказмасликдан иборат.

Хулоса

Магистрлик диссертацияси доирасида олиб борилган илмий тадқиқот якунида қуйидаги хулосаларга келинди.

1. Бугунги кунда амалда ўз ифодасини кўрсатаётган ягона Европа тушунчаси узок тарихий даврни босиб ўтди. XX аср тўлиқлигича ушбу ғояни амалга ошириш даври бўлди. Мураккаб тарихий шарт шароит XX асрда бўлиб ўтган иккита жаҳон уруши ва иқтисодий инқироз ягона Европа ғояларини дастлаб барҳам топишига ва кейинчалик қайта тикланиши ҳамда ривожланишига олиб келди. Иккинчи жаҳон уруши якунлари Европанинг кейинги тараққиётини фақатгина биргаликда кечиши мумкин эканлигини кўрсатиб берди ва айнан ушбу тарихий зарурият Европадаги интеграция жараёнларини тезлаштирди.

2. Европалик тадқиқотчилар ва сиёсатчилар Германияни Европада биринчи ва иккинчи жаҳон урушларининг айбдори деб ҳисоблашади. Бироқ шунга қарамасдан европалик сиёсатчилар ва тадқиқотчилар ягона Европа ғоясини Германиясиз амалга ошириб бўлмаслигини у бевосита қитъа тараққиётида катта аҳамиятга эга эканлигини ҳам эътироф этишади. Шу боисдан уруш натижаларидан бири сифатида Германияни иккига бўлиб қўйилиши Европа хавфсизлиги ва ягона Европа ғояларига нисбатан жиддий таҳдид сифатида баҳоланди. 1945 йилдан 1990 йилга қадар Европа интеграциясини тўлиқлигича амалга ошириш имкони бўлмади. Фақатгина Германиянинг бирлашуви ушбу жараёнларга 90 йиллардан эътиборан кескин тус берди ва жараёнларни ривожлантириб йўборди. Хулоса шундан иборатки Европа тараққиётида Германиянинг ўрнини тарихий тараққиётнинг ўзи белгилаб берган ва ягона Германия бу ягона Европа деган тушунча асосли тушунча ҳисобланади.

3. Германия биринчи жаҳон урушига қадар бўлган даврда Италия, Австро-Венгрия каби давлатлар билан ягона блокда ҳамкорликни амалга оширди. Иккинчи жаҳон уруши арафасида ҳам унинг қитъадошлари орасида Италия

сингари кучли давлатлар билан бир қаторда Европада таъсир доираси йўқори бўлмаган бир қатор иттифоқчи давлатлари ҳам мавжуд эди. XX асрнинг иккинчи ярмига қадар Европада устуворлик мақоми учун Германия Англия ва Франция давлатлари билан баҳслашиб келган бўлсада иккинчи жаҳон уруши якунидан сўнг у умум манфаатлар йўлида Франция билан бирлашишга интилди. Ўз ўрнида тарихий вазият ҳам бу икки давлатнинг бирлашиши қитъа интеграциясида асосий босқич бўлишини кўрсатиб берди. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Германиянинг Европа мамлакатлари билан ҳамкорлигининг янги босқичини бошлаб берган бўлса совуқ урушнинг якунланиши ва Германиянинг қайта бирлашуви Европа иттифоқи ва Германия муносабатларини кейинги босқичга олиб чиқди. Хулоса шундан иборатки XX асрда Германия Европа мамлакатлари билан ҳамкорлик алоқаларининг янги босқичини босиб ўтди.

4. Германиянинг Европада минтақавий хавфсизликни таъминлаш, иқтисодий ҳамкорликни самарали ташкил қилиш йўлидаги рационал ташаббуслари замирида Европанинг интеграция жараёнларига қулай шарт шароит яратиб берилди ва натижада сиёсий ва иқтисодий интеграция жараёнлари мувоффақиятли амалга оширилди.

5. Германиянинг НАТО таркибида иштироки Европа хавфсизлигини таъминлашда Германия аҳамиятини оширади. Сўнги йилларда содир бўлаётган халқаро, кескин қуролли тўқнашувлар шароитида Европа иттифоқи таркибидаги давлатлар бирор бир қарор қабул қилишда Германия муносабатига алоҳида эътибор қаратмоқда. Бу ҳолатнинг ёрқин мисоли сифатида Афғонистон, Ироқ ва Суриядаги воқеаларни эслаб ўтиш мумкин. Бундан хулоса шуки бугунги кунда Европа мамлакатлари ўзларининг ҳарбий стратегияларини ишлаб чиқишда Германия билан ҳисоблашишмоқда.

6. Европа мамлакатларининг Шарқ мамлакатлари билан муносабатларида Германия алоҳида нуфузга эга. Жумладан Туркия ва Европа иттифоқи муносабатларида Германия Туркия учун воситачи ролини бажармоқда.

Иттифоқга кўшилиш ҳаракатларида Туркия Германия билан муносабатларининг истиқболли ривожланиб боришидан манфаатдордир. Европа иттифоқи мамлакатларининг Ўрта Осиё мамлакатлари билан муносабатларида ҳам Германия алоҳида нуфузга эга. Тадқиқот давомида Ўзбекистон мисолида бу ҳолатни батафсил ёритиб беришга ҳаракат қилинди.

Шунингдек илмий тадқиқотни амалга ошириш давомида қуйидаги умумий хулосаларга ҳам келинди.

1946 йилда Ғарбий Германия ўзининг қисқа муддатларда қудратли иқтисодий давлатга айланиш бўйича стратегик режасини тузишда муваффақиятга эришиб, уни изчиллик билан амалга ошира бошлади. Бюджет мувозанатини ўрнатиш, солиқларни ошириш, иш ҳақини тўлашдаги чеклашлар иқтисодиётни барқарорлаштириш дастурининг бош йўналишлари бўлди. Натижа эса кутилганидан юқори натижаларга эришишда намоён бўлди. 1950 йилдан 1990 йилгача ишлаб чиқаришнинг йиллик ўсиши ўртача 7,7 фоизни ташкил этди. Ҳатто АҚШ ҳам худди шу даврда йилига ўртача даромаднинг атиги 1,9 фоизлик ўсишига эришганди. 1991 йилга келиб эса, аҳоли жон бошига ялпи миллий маҳсулот ҳажми бўйича Германия жаҳонда Швейцариядан кейинги иккинчи ўринни эгаллаб, АҚШдан ҳам ўзиб кетди. Жаҳон ялпи миллий маҳсулотининг 10 фоиздан кўпроғи унинг ҳиссасига тўғри келади. Бугунги кунда биз Германияни сифатли юқори технологиялар ва ривожланган телекоммуникациялар мамлакати сифатида биламиз ва уларнинг шиддатли таракқиёти мана шундай сифат ўзгаришларига олиб келди. Бироқ биз, ўзбекистонликлар учун энг муҳими немис тажрибасидан энг қимматлиси доимий равишда анъанавий ҳаёт қадриятларига таянишдир. Ҳар томонлама имкониятлари чекланиб, АҚШ ва ССРга тобеъ бўлган немислар урушдан кейинги энг оғир даврларда ҳам ўз маданий-тарихий меросларидан юз ўгирмадилар. Бинобарин, айнан шу фазилатлар - аниқ пухталиқ, умум ишига дахлдорлик туйғусининг шакллангани, батартиблиқ,

лол қолдирадиган даражадаги меҳнатсеварлик ва фидойилик кўп жиҳатдан Германия иқтисодиётининг тез кўтарилишига замин яратди.

Бугунги кунга қадар замон, технология, жамиятнинг ўзгариши, такомиллашиши нафақат иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ҳаётда, балки оммавий ахборот воситаларида ҳам катта ўзгаришлар содир бўлишига сабаб бўлди. Халқаро муносабатлар, халқаро капитал ва молиявий институтларнинг кенгайиши натижасида оммавий ахборот воситалари ҳам жаҳон тарихида мисли кўрилмаган тарзда глобаллашиб бормоқда. Муайян бир миллат ва давлатга ёки маълум бир сиёсий кучларгагина дахлдор бўлган муносабатлар ва алоқалар миллий ва худудий чегаралардан чиқиб, гибрид характерга эга бўлган ўта мураккаб сиёсий-ижтимоий ва маданий воқеликка айланмоқда.

Таъкидлаш керакки, мазкур жараён мамлакатлар сиёсий-иқтисодий, маданий-маърифий ва маънавий ҳаётига, хусусан, мамлакат оммавий ахборот воситаларига жиддий ва кучли таъсир кўрсата бошлади. Биламизки, маънавиятга ўтказиладиган таъсир ўта хавфли саналади.

Бу бизни турли йўналишлардаги янги технологияларни ўзлаштириш ва энг муҳими, уларни ишлаб чиқаришга яқинлаштирмоқда ҳамда энг камида тамаддунга эришган бошқа мамлакатлардан ортда қолмасликка, яқин келажакда эса ривожланган мамлакатлар сафига киришимизга имкон беради.

Бошқача қилиб айтганда, бизнинг иқтисодиётимиз олға қараб, ўпирилишлардан ҳоли бўлган ҳолда ривожланмоқда, бу бизга эртанги ёруғ кунларимизга тўлақонли ишонч уйғотмоқда ва келгусидаги режали ишлар учун янги инвестициялар билан таъминламоқда. Яъни инқилоб ўрнига узлуксиз равишда эволюцион ривожланиш ҳукм сурмоқда. Аслини олганда, бундай тажрибани жаҳонга АҚШ ва Германия, Япония ва Жанубий Корея аллақачон биринчилардан бўлиб намойиш қилган эди.

Германия ва Европа Иттифоқи мамлакатлари ХХІ асрда жаҳон сиёсати ва иқтисодиётида марказий ўринлардан бирини эгаллаши аниқ. Шунини

инобатга олсак, мантиқан қаралганда Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги манфаатларини ҳимоя қилиш ва рўёбга чиқаришда Европа Иттифоқи ўзига хос восита бўла олади. Мутахассисларнинг фикрича, Ўзбекистон билан Европа Иттифоқи пухта ўйланган узоқ муддатга мўлжалланган муносабат қурмоқда. Шу боис расмий бир қатор Европа мамлакатларининг Марказий Осиё барқарорлигига бўлган таҳдидларнинг олдини олиш масалаларига ёндашуви изчиллашиб бораётганлиги алоҳида аҳамият касб этади. Айниқса Германия Ўзбекистон билан ҳар томонлама яқин ҳамкорлик қилиб келаётган мамлакатлардан бири ҳисобланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, глобаллашув натижасида жаҳон тараққиёти мисли кўрилмаган даражада ривожланиб бормоқда. Ахборот ва ахборот технологияларига асосланган мазкур жараёнда эса тез ўзгарувчан воқеликка мувофиқ тарзда фаолият олиб бориш замонавий ривожланишнинг энг муҳим омилдир. Шунга кўра, ҳам ривожланган хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларидан ва шарқона миллий анъаналардан келиб чиққан ҳолда мазкур соҳадаги ислоҳотларни изчиллик билан давом эттириш йўлидаги саъй-ҳаракатларни янада жадаллаштириш эртанги кунимизда кўлга киритиладиган муҳим ютуқдир.